

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО КУРСУ
МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ:
ТЕОРІЯ І СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА**

(для бакалаврів гуманітарних факультетів)

КИЇВ-2019

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО КУРСУ
МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ:
ТЕОРІЯ І СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА**

(для бакалаврів гуманітарних факультетів)

КИЇВ-2019

Методичні рекомендації до курсу «Міжкультурна комунікація: теорія і соціальна практика» (для бакалаврів гуманітарних факультетів) / О.М. Іщенко. – К.: Вид. дім «Кий», 2019. – 100 с.

Укладач: к. філос. н., доц. Іщенко О.М.

Рецензенти: к. філос. н., проф. Приятельчук А. О., д. філос. н., проф. Сайтарли І. А., д. філос. н., проф. Павлова О. Ю.

Затверджено кафедрою філософії гуманітарних наук філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «01» червня 2018 року, протокол №14.

Затверджено Вченою радою філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «18» червня 2018 року, протокол № 11.

Методичні рекомендації адресовані студентам і містять програму курсу та семінарські заняття, завдання для самостійної роботи тощо; поради до виконання індивідуальної роботи у вигляді проект-презентації «Міжкультурна комунікація у міжнародному аспекті», а також настанови з підготовки й оформлення есе, їх тематику; різноманітні варіанти семестрового контролю студентів, список питань на залік, рекомендовану літературу, перелік першоджерел.

У методичних рекомендаціях студентам гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка пропонуються до перегляду художні та документальні кінострічки у контексті зазначеного курсу.

Використані рекомендації, що містяться в різних довідкових матеріалах та наукових публікаціях.

ЗМІСТ

I.	ВСТУП	4-9
II.	РОЗПОДІЛ АКАДЕМІЧНОГО ЧАСУ НА ВИВЧЕННЯ КУРСУ «МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: ТЕОРІЯ І СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА»	10
III.	ПРОГРАМА КУРСУ	11-14
IV.	ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	15-73
V.	ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ. СЕМЕСТРОВИЙ КОНТРОЛЬ СТУДЕНТІВ	74-77
VI.	ІНДИВІДУАЛЬНА САМОСТІЙНА РОБОТА	78-79
VII.	РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПІДГОТОВКИ ТА ОФОРМЛЕННЯ ЕСЕ	80-82
VIII.	ТЕМАТИКА ЕСЕ ТА ХУДОЖНІХ / ДОКУМЕНТАЛЬНИХ КІНОСТРІЧОК У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	83-90
IX.	ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА ЗАЛІК	91-92
X.	РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	93-99

I. ВСТУП

Навчальна дисципліна «*Міжкультурна комунікація: теорія і соціальна практика*» (надалі МК) є досить актуальною, оскільки спеціаліст з будь-якої гуманітарної сфери (політичної, економічної, правової, культурологічної, психологічної, соціологічної тощо) повинен не лише володіти змістовними знаннями у своїй царині діяльності, а й вміти пристосовуватися до нових соціокультурних форм ділової взаємодії, як того вимагає сучасний ринок праці. Це передбачає неабияку «майстерність» встановлювати та розвивати професійно-ділові контакти, що набувають пріоритетного значення у міжкультурному співробітництві. Сучасний фахівець повинен обирати адекватні поведінкові сценарії для встановлення міцних контактів, які припускають не тільки володіння мовною культурою, але й розшифровку та сприйняття соціокультурного контексту комунікантів.

«Міжкультурна комунікація: теорія і соціальна практика» належить до переліку дисциплін за вибором ЗВО (закладу вищої освіти) та викладається у VII - VIII семестрах бакалаврату. Навчальна дисципліна знайомить студентів із основними етапами, особливостями розвитку міжкультурної комунікації як галузі наукового знання в умовах сучасної глобалізації. Вона забезпечує особистісний і професійний розвиток студента, спрямована на формування бікультурної або мультикультурної особистості в сучасному глобальному світі.

У XXI ст. формується новий тип людини, характерною особливістю якої є вміння інтегруватися у нову культуру, де культурні, релігійні, етнічні відмінності варто сприймати як належне. Намагання адаптуватися до «чужих» культурних норм, іншого укладу життя, «увійти» в інакшу культуру є необхідною соціально-психологічною установкою сучасної людини. Тож, запорукою виживання людства в епоху всезагальної глобалізації є взаєморозуміння, взаємоповага, національна та релігійна толерантність,

розуміння символічних кодів чужих культур, коректна поведінка до представників інших культур.

Особлива увага в курсі МК приділяється аналізу комунікації між представниками різних національних і лінгвокультурних спільнот, мовним стереотипам і нормам поведінки, усталеним моделям сприйняття, оцінювання явищ і предметів представниками різних народів та культур.

Мета дисципліни

– допомогти студентам оволодіти комплексом знань щодо складових змісту міжкультурної комунікації, сформувати «мультикультурну» особистість у полікультурному середовищі;

– навчити студентів коректному спілкуванню у міжкультурних контактах, самостійно аналізувати та уникати міжособистісних конфліктів в процесі спілкування в іншокультурному середовищі, правильно поводити себе у бізнес-просторі з представниками іноземних компаній.

Завдання навчальної дисципліни

– надати студентам цілісну систему знань про основні концепції предмету та головні підходи до міжкультурної комунікації;

– проаналізувати зміни, які відбулися у характері розвитку МК за період її існування як навчальної дисципліни;

– ознайомити з методологічними прийомами комунікативної поведінки в різних сферах суспільної життєдіяльності;

– сформувати бікультурну особистість, що здатна сприймати та поділяти культурні погляди, цінності, норми інших національних, етнічних спільнот;

– обирати поведінкові сценарії у прийнятті соціокультурного контексту комунікантів.

Дисципліна забезпечує набуття студентами наступних компетенцій.

Загальнонаукові компетенції:

– оволодіння матеріалом, який передбачений програмою та отримання знань про предмет, структуру, форми, основні теорії міжкультурної комунікації;

– розуміння сутності, змісту, проблемного поля міжкультурної комунікації;

– засвоєння та систематизацію знання про різноманітні типи людських відносин при спілкуванні в міжкультурному просторі;

– всебічно аналізувати та синтезувати отриману інтеркультурну інформацію, застосовувати її в новій ситуації міжкультурної взаємодії.

Інструментальні компетенції:

– володіння сучасною науковою мовою, основними понятійно-категоріальним апаратом міжкультурної комунікації;

– вміння використовувати лінгвістичні навички, знання усно-письмового спілкування при комунікативному акті;

– вирішення різноманітних проблем в аспекті діалогу культур з представниками іншого соціокультурного середовища, розв'язання конфліктних ситуацій на різних рівнях комунікації; толерантне ставлення до представників різних лінгвокультурних спільнот;

– вміння застосовувати технологічні навички, пов'язані з використанням ноутбуків, айподів, планшетів, смартфонів та проекторів;

– здатність користуватись отриманими знаннями з різних інформаційних джерел щодо вирішення творчих задач у своїй професійній діяльності.

Системні компетенції:

– розвиток у студентів креативного мислення та вміння творчо застосовувати отриманні знання у практичній діяльності;

– вироблення вмінь правильно оцінювати комунікативну ситуацію, в яку потрапив комунікант, розпізнавати комунікативний намір співрозмовника, верифікувати отриманні повідомлення у своїй професійній сфері у межах власної спеціальності;

– здатність швидко пристосовуватися до різноманітних комунікативних ситуацій, прогнозувати поведінку учасників міжкультурної комунікації.

Професійні компетенції:

– використовувати у професійній діяльності знання з іноземних мов, міжнародного співробітництва для тривалої співпраці з діловими партнерами, представниками інших лінгвокультурних спільнот;

– діяти соціально відповідально на основі етичних мотивів, поваги до різноманіття думок, індивідуальних та міжкультурних відмінностей людей;

– шанобливо і дбайливо ставитися до культурної спадщини різних народів, етносів, субкультур.

Вимоги до опанування навчальною дисципліною: до початку вивчення цього курсу студенти мають **знати:** основні етапи та характеристики історико-культурного процесу; фундаментальні аспекти управлінського рішення, теорії корпоративної культури, риторику, етику ділового спілкування, етику бізнесу; понятійно-категоріальний апарат культурології, культурної антропології, психології, соціології, етнології; знати основи лінгвосеміотики.

Вивчаючи навчальну дисципліну студент повинен **вміти:** орієнтуватися в лінгвокультурному середовищі; співвідносити соціокультурні цінності та норми в процесі спілкування між представниками різних держав, народів, етносів; володіти різними стилями, моделями поведінки при спілкуванні; визначати стратегію поведінки в незнайомих культурних співтовариствах; долати комунікаційні бар'єри в різних життєвих ситуаціях; почувати себе впевнено у міжкультурних контактах; читати «мову тіла» у міжкультурному спілкуванні; безконфліктно керувати в складній атмосфері культурних відмінностей; враховувати стереотипи сприйняття, забобони та упередження в межах різних культур.

Вміти: володіти елементарними **навичками** введення структурно-логічного дискурсу на засадах партнерства в межах переговорного процесу; підтримувати діалог професійного спрямування, враховуючи міжетнічні

відмінності; укласти колективні угоди, договори, контракти з високим ступенем міжкультурної коректності; дотримуватись толерантної моделі поведінки в процесі ділових контактів з іноземними партнерами; вести чемно та ввічливо діалог в рамках Інтернет-комунікації, дотримуючись правил мовленнєвого етикету; використовувати фахові інформативні джерела та працювати з іноземними партнерами.

При опануванні навчальної дисципліни «Міжкультурна комунікація: теорія і соціальна практика» студент **в комунікативному контексті повинен:** демонструвати здатність ефективно комунікувати в межах студентської групи, долаючи комунікативні бар'єри; використовувати різні засоби та прийоми комунікаційних стратегій на семінарських заняттях; брати участь у фахових дискусіях у процесі аудиторної роботи; вести дискурс стосовно знакових проблем у сфері міжкультурної комунікації; презентувати результати проведених досліджень в рамках міжкультурної комунікації у вигляді доповідей, повідомлень, есе, презентацій, конспектів; проявляти увагу і толерантність до іншої (й інакшої) думки у процесі комунікативного акту.

Під час опрацювання матеріалів з дисципліни МК студент зобов'язаний бути **автономним** та **відповідальним**; знаходити необхідну інформацію з різних джерел, упорядковувати її, оцінювати достовірність, пояснювати значущість; обробляти, аналізувати, структурувати отриману інформацію при доповідях на семінарських заняттях; демонструвати вміння працювати в колективі та самостійно, проявляти ініціативу у дискусійних питаннях, відстоюючи власну думку; з повагою ставитися до різноманітних міркувань; нести відповідальність за достовірність емпіричних даних під час обговорення різних питань у галузі міжкультурної комунікації; самостійно оцінювати якість виконаних індивідуальних робіт; демонструвати вміння застосовувати набуті знання у міжособистісному спілкуванні.

Програмою дисципліни МК передбачено проведення лекційних та семінарських занять із застосуванням активних методів навчання –

традиційних лекцій з використанням емпіричного матеріалу, проведення дискусій з різної тематики в ході семінарських занять, написання проєктів-презентацій, есе, перегляд і обговорення відповідних документальних/художніх кінострічок.

Зміст навчальної дисципліни «Міжкультурна комунікація: теорія і соціальна практика» включає в себе розгляд наступних тем:

- історію виникнення та розвитку міжкультурної комунікації;
- міжкультурну комунікацію в системі культури;
- інкультурацію, соціалізацію як форми засвоєння культури;
- протистояння «свого» і «чужого» в міжкультурній комунікації;
- основні аспекти етноцентризму та культурного релятивізму, формування культурної, етнічної, національної ідентичності;
- значення процесу акультурації в міжкультурній комунікації, механізми розвитку «культурного шоку» та його симптоматику;
- динаміку культури, зміну її в епоху глобалізації;
- комунікативний аспект міжкультурної комунікації;
- вербальну, невербальну, паравербальну комунікації у контексті міжкультурної взаємодії;
- когнітивні основи міжкультурної комунікації;
- конфліктність у міжкультурній комунікації та шляхи її вирішення;
- стереотипи, упередження, забобони в міжкультурному спілкуванні.

**II. РОЗПОДІЛ АКАДЕМІЧНОГО ЧАСУ НА ВИВЧЕННЯ
КУРСУ «МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: ТЕОРІЯ І СОЦІАЛЬНА
ПРАКТИКА»**

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	Назва лекції	Кількість годин		
		Лекції	Семінари	Самостійна робота
<i>Частина 1. Культурно-антропологічні основи міжкультурної комунікації.</i>				
1	Тема 1. Міжкультурна комунікація як навчальна дисципліна.	2	2	2
2	Тема 2. Поняття «культура» та її роль у міжкультурній комунікації.	2	-	2
3	Тема 3. Шляхи засвоєння культури: інкультурація та соціалізація.	2	-	4
4	Тема 4. Проблема «чужорідності» культур. Етноцентризм.	2	2	4
5	Тема 5. Процес акультурації в міжкультурній комунікації. Симптоматика «культурного шоку».	2	-	4
6	Тема 6. Динаміка культури. Культурна глобалізація сучасного світу.	-	2	2
7	Контрольна робота	2		
<i>Частина 2. Комунікація у контексті міжкультурної взаємодії.</i>				
8	Тема 7. Комунікативний аспект міжкультурної комунікації.	2	-	2
9	Тема 8. Вербальна комунікація у контексті міжкультурної взаємодії.	2	2	2
10	Тема 9. Специфічність невербальної комунікації в міжкультурній взаємодії.	4	4	4
11	Тема 10. Когнітивні основи міжкультурної комунікації.	2	-	4
12	Тема 11. Феномен конфлікту. Конфліктність у міжкультурній комунікації.	2	2	2
11	Тема 12. Культурна стереотипізація, упередження та забобони в міжкультурному спілкуванні.	2	-	4
12	Контрольна робота	2		
13	Індивідуальна самостійна робота: міжкультурна комунікація у міжнародному аспекті (Арабська, Азійська, Американська моделі спілкування у європейських країнах).			12
	ВСЬОГО	28	14	48

Лекції – 28 годин;

Семінарські заняття – 14 годин;

Самостійна робота – 48 години;

Всього – 90 годин.

III. ПРОГРАМА КУРСУ

ЧАСТИНА 1. КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Тема 1. Міжкультурна комунікація як навчальна дисципліна.

Історичні факти та обставини становлення МК. Етапи розвитку міжкультурної комунікації в США. Утвердження міжкультурної комунікації в Європі. Зародження та піднесення міжкультурної комунікації в Україні. Сутнісний зміст МК. Предмет і завдання міжкультурної комунікації. Основні теорії: Е. Холла, Г. Хофштеде, Р. Льюїса, С. Даля. Роль та значення міжкультурної комунікації в системі наукового знання.

Тема 2. Поняття «культура» та її роль у міжкультурній комунікації.

Основні підходи до визначення поняття «культура» у міжкультурній комунікації. Характерні особливості культури. Культурна картина світу. Культура і поведінка. Детермінанти поведінки в процесі комунікації. Роль емпатії та симпатії в міжкультурній комунікації. Значення культурних цінностей і норм в МК. Основні види культурних норм (звичаї, традиції, обряди).

Тема 3. Шляхи засвоєння культури: інкультурація та соціалізація.

Інкультурація та соціалізація як основні форми засвоєння культури. Відмінності у тлумаченні понять «інкультурація», «соціалізація». «Культура-і-особистість»: суть напрямку. Поняття «базова структура особистості» і «модальна особистість». Фундаментальні етапи процесу інкультурації: дитинство, зрілість. Психологічні механізми інкультурації. Культурна трансмісія (вертикальна, горизонтальна, непряма). Імітація, ідентифікація, сором та провина як психологічні механізми інкультурації.

Тема 4. Проблема «чужорідності» культур. Етноцентризм.

Протиставлення «своє-чуже» у взаємодії культур. Природа етноцентризму та його роль у міжкультурній комунікації. Модель засвоєння чужої культури М. Бенетта. Сучасна типологізація етноцентризму. Україноцентризм. Значення етноцентризму для процесу міжкультурної комунікації. Культурний релятивізм як альтернатива етноцентризму. Формування особистісної, культурної, етнічної, національної ідентичності.

***Тема 5. Процес акультурації в міжкультурній комунікації.
Симптоматика «культурного шоку».***

Акультурація як процес і результат взаємного впливу різних культур. Основні форми акультурації (асиміляція, сепарація, маргіналізація, інтеграція). Психологічний та соціокультурний аспекти адаптації. Стратегії індивіда: пристосування, реакції, відмови (Дж. Беррі). Стресогенний вплив чужої культури на людину. Симптоми культурного шоку. Механізми розвитку «культурного шоку». Модель кривої адаптації.

Тема 6. Динаміка культури. Культурна глобалізація сучасного світу.

Динамічна природа культури. Основні джерела культурної динаміки (інновація, звернення до культурної спадщини, культурне запозичення, дифузія). Синтез як поєднання запозиченого і елементів власного надбання культури. Зміна культури в епоху глобалізації. Домінанти міжкультурної взаємодії: діалог культур, культурний плюралізм, толерантність. Відмінність у поняттях «толерантність» – «терпимість» – «інтолерантність». «Декларація принципів толерантності» (ЮНЕСКО).

**ЧАСТИНА 2. КОМУНІКАЦІЯ У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ**

Тема 7. Комунікативний аспект міжкультурної комунікації.

Співвідношення понять: спілкування та комунікація. Специфіка людського спілкування. Особливості міжособистісної комунікації. Моделі комунікаційних процесів: лінійна, трансакційна, інтерактивна. Роль та значення символів в процесі комунікації. Основні види комунікації (інформативна, афективно-оцінна, рекреативна, переконлива, ритуальна). Особистісні фактори комунікації. Обсценна лексика.

Тема 8. Вербальна комунікація у контексті міжкультурної взаємодії.

Природа вербальної комунікації. Мовна картина світу. Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа. Форми мовної комунікації: монолог, діалог, полілог. Стили вербальної комунікації (прямий – непрямий, розгорнутий – згорнутий, особистісний – контекстуальний, інструментальний – афективний). Контексти мовленнєвої комунікації: денотація і коннотація, полісемія, синонімія, спостереження й оцінки. Особливості вербального спілкування представників різних культур.

Тема 9. Специфічність невербальної комунікації в міжкультурній взаємодії.

Сутність «безмовної мови». Функціональний зміст невербаліки. Основні форми та засоби невербальної комунікації.

Кінесика (жести, постави тіла, міміка, хода). Окулесика (очна поведінка, візуальний контакт, прямий погляд). Такесика (потискування рук, поцілунки, поплескування, обійми). Проксеміка (відстань між мовцями, просторове розташування комунікантів). Хронеміка (розрахунок часу). Монохромні та поліхромні моделі часу. Аускультация (свист, звуки оплесків, стук, тупання ногами, клацання). Ольфакція (мова запахів). Смысловое навантаження запахів та їх зчитування у комунікативному контексті. Гастика (частування, прийняття їжі, споживання напоїв).

Особливість невербальних кодів комунікації у контексті різних культур.

Культурно-специфічні особливості паралінгвальної комунікації. Просодика та екстралінгвістика (темп, ритм мови, висота і гучність голосу, тон, тембр, манера мовлення, спосіб артикуляції, інтонація, розподіл наголосу, паузи, кашель, зітхання, сміх, плач, скрегіт зубів, «шмигання» носом тощо).

Тема 10. Когнітивні основи міжкультурної комунікації.

Особливості процесу сприйняття. Детермінуючі фактори сприйняття особи. Вплив культури на сприйняття (номіналістська та релятивістська позиції). Атракція в міжкультурних контактах людей. Зовнішні та внутрішні фактори атракції. Сутність, значення атрибуції в міжкультурній комунікації. Поняття «фундаментальної помилки атрибуції». Помилки атрибуції в міжкультурній комунікації: «мотиваційна», «ілюзорної кореляції», «помилкової згоди».

Тема 11. Феномен конфлікту. Конфліктність у міжкультурній комунікації.

Природа та зміст поняття «конфлікт». Причини виникнення конфліктів між комунікантами. Стили поведінки за конфліктних ситуацій. Відмінність у поняттях «конфлікт культур» і «культурний конфлікт». Стадії протікання і вирішення міжетнічних конфліктів. Типологія міжнаціональних, міжнародних конфліктів – способи їх врегулювання. Шляхи, прийоми, методи розв'язання конфліктів.

Тема 12. Культурна стереотипізація, упередження та забобони в міжкультурному спілкуванні.

Інтерпретація поняття соціальний стереотип. Механізми формування соціальних стереотипів та їх функції. Культурні, етнічні, расові стереотипи. Міжнародні анекдоти як стереотипні уявлення про національний характер. «Прихована» стереотипність в повсякденній мові – прислів'я, приказки. Упередження як елементи повсякденної культури. Типологізація упереджень. Роль та значення забобонів у буденному спілкуванні.

IV. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Своєрідність міжкультурної комунікації як галузі наукового знання.

1. Міждисциплінарність МК та її сутність.
2. Об'єкт та предмет міжкультурної комунікації.
3. Основні категорії міжкультурної комунікації.

Методичні поради при підготовці до семінарського заняття

При вивченні теми слід звернути увагу на те, що сам термін міжкультурна комунікація найчастіше вказує на такий феномен, який передбачає взаємодію, взаємопроникнення, взаємозбагачення, взаємодоповнення між різними культурами. *Міжкультурна комунікація* – це взаєморозуміння всіх учасників комунікативного акту, які належать до різних національних культур зі своїми поглядами на світ, віруваннями, ціннісними орієнтаціями, манерою поведінки, або обмін між різними культурами та продуктами їх діяльності. Вона передбачає взаємовплив між несхожими (неоднаковими) культурними групами з їх докорінно відмінними поглядами на світ (світогляд, мовно-культурна картина світу тощо). Міжкультурна комунікація як особливий тип культури характеризується «культурною чужинністю» її учасників.

Вперше термін «міжкультурна комунікація» був запропонований американським антропологом, лінгвістом, головою Інституту служби за кордоном Е. Холлом (1914-2009) та американським мовознавцем Дж. Трагером (1906-1992) у роботі «Культура як комунікація» у 1954 р., тлумачення якого – особлива сфера людських відносин. Пізніше у праці «Німа мова» (1959) Холл доведе тісний зв'язок між культурою та комунікацією, окреслить необхідність вивчення окремих культурних поведінкових систем. Науковець запропонує нову навчальну дисципліну «Міжкультурна комунікація», де наголосить «якщо культуру можна

вивчити, то це означає, що отриманні знання можна викладати». Таким чином, комунікацію варто розглядати як різновид людської діяльності, який можна проаналізувати, вивчити.

Сьогодні навчальна дисципліна «Міжкультурна комунікація» викладається як самостійний курс у США в двох напрямках: *як спілкування та взаємодія культур різних країн та народів і як взаємодія субкультур у межах однієї культури.* У Європі вище окреслена дисципліна досить популярна в університетах Мюнхена та Єни. У 1989 р. Мюнхенський університет вперше відкрив нову спеціалізацію «Міжкультурна комунікація», спираючись на матеріали фольклористики, етнології, лінгвістики. Навчальні курси «Інтеркультурна комунікація», «Міжкультурна комунікація і модерація», «Міжкультурна економічна комунікація» є досить популярними та вагомими у Німеччині.

У науковій літературі поняття «міжкультурна комунікація» взаємозамінюють термінами «інтеркультурна комунікація», «мультикультурна комунікація», «крос-культурна комунікація». Однак, така тотожність є не зовсім коректною, оскільки інтеркомунікація передбачає спілкування чужою мовою та наявність порозуміння між учасниками комунікативного акту, відтак, має на меті, розуміти чужі висловлювання і бути зрозумілим для іншого.

Мультикультурна комунікація охоплює спілкування носіїв різних рівноправних і рівноцінних субкультур у межах однієї країни. Натомість, крос-культурна комунікація передбачає спілкування, взаєморозуміння представників різних національностей, культур у бізнесі. Також, даний термін вживається стосовно вивчення деякого феномену у двох або більшій кількості культур і має значення в аспекті порівняння, зіставлення цих культур.

Разом із тим, міжкультурна комунікація постає галуззю наукового знання, що вимагає виокремлення її об'єкту та предмету. **Об'єктом міжкультурної комунікації є процес спілкування представників різних**

національних спільнот, а **предметом** – прийняті в національних спільнотах мовні стереотипи та норми поведінки; манера спілкування; різні моделі сприйняття, оцінювання предметів, явищ та процесів, враховуючи традиції, звичаї, обряди; «культурні сценарії» неоднакових дій, дозволи, заборони в межах певної культури.

Міжкультурна комунікація має міждисциплінарний характер, оскільки перебуває у тісному зв'язку з різними галузями знань: з *етнологією*, *етнолінгвістикою*, *культурологією*, *мовознавством*, *семіотикою*, *психологією*, *соціологією* тощо. Дана дисципліна використовує, наприклад, напрацювання в етнології, особливо в аспекті дослідження різних етнічних груп, народів та народностей, а також, значну увагу приділяє мовному питанню, проблемі менталітету, національного характеру, що є предметним полем етнолінгвістики.

Міжкультурна комунікація тісно пов'язана з культурологією, а саме з розвитком, функціонуванням різних культур у площині їх історичного самовираження. Вагоме значення для вивчення МК має семіотика, яка концентрує увагу на культурних кодах, символах, знаках та їх тлумаченні.

Міжкультурна комунікація як галузь наукового знання щільно пов'язана із психологією. Вступаючи у діалог, не останню роль для комуніканта відіграє психічний і душевний стан співрозмовника (переживання, емоції, тривожність, апатія, натхнення, ейфорія, бадьорість тощо). Відтак, необхідні знання з психології вербального, невербального спілкування та паравербальної комунікації. Наприклад, французький стиль мовленнєвої комунікації характеризується емоційною збудливістю, чутливістю, експресивністю, добродушним ставленням до представників інших етнічних спільностей. Натомість, китайський стиль спілкування та ведення переговорів передбачає холоднокрівність, спокій, витримку, витривалість.

Знання з «безмовної мови» дають можливість максимально отримати майже повну інформацію про співбесідника, аналізуючи його міміку, жести,

ходу, посадку, погляди тощо. Людина здатна «прочитати» повідомлення, що надає співрозмовник, навіть враховуючи його манеру одягатися. Таким чином, швидко «зчитати» психологічний портрет комуніканта у деталях, враховуючи чуже соціокультурне та національне середовище в якому він знаходиться.

Паралінгвальні засоби комунікації дозволяють розкрити секрети голосу у повному його обсязі: починаючи з інтонації, темпу, ритму мови, артикуляції тощо. Наприклад: культурно-специфічна особливість паравербальної комунікації проявляється у швидкості мови співрозмовника. Досить голосно та жваво говорять французи, італійці, іспанці, румуни тощо. Натомість, представники з прибалтійських і скандинавських країн мовлять доволі повільно, з довгими паузами і сприймаються як ті, що довго думають.

Як навчальна дисципліна міжкультурна комунікаційна тісно пов'язана з корпоративною культурою, діловим етикетом, дипломатичним протоколом, де проявляється культурна та національна специфіка кожної спільноти, етносу, народу.

Варто зауважити, що понятійно-категоріальний апарат міжкультурної комунікації налічує безліч понять, термінів, категорій запозичених з інших наук. Для розкриття власного змісту вона послуговується наступними: «нація», «національний стереотип», «концептосфера нації», «народ», «етнос», «менталітет», «ментальність», «національний характер», «символ», «культурний код», «мовна картина світу», «культурна картина світу» і т.п. Всі вони дають можливість змістовно дослідити специфіку різних національних та соціокультурних спільнот. *«Мудрість міжкультурної взаємодії полягає в тому, щоб не поспішати з висновками, коли люди роблять, на ваш погляд, щось дивне. Підігравайте їм, поки не зрозумієте цю культуру»* (Г. Тріандіс).

Рекомендована література

Основна:

- Верховская Ж. А.** Межкультурная коммуникация: проблемы и противоречия. Москва: МАКС Пресс, 2006. 34 с.
- Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П.** Основы межкультурной коммуникации: учебник для вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 352 с.
- Манакін В. М.** Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.

Додаткова:

- Денисова И. В., Диминчук Ю. О.** Основные аспекты межкультурной коммуникации: веб-сайт. URL: <https://www.rae.ru/forum2012/273/1601>
- Денисова И. В., Еременко А. П.** Типы межкультурной коммуникации: веб-сайт. URL: <https://www.rae.ru/forum2012/273/1603>
- Савушкина Л. В.** Межкультурная коммуникация как предмет исследования в современной системе образования. *Интеграция образования*. 2012. №4(69). С. 87–91.
- Ситарам К., Когделл Г.** Основы межкультурной коммуникации. *Человек*. 1992. № 3. С. 106–116.
- Ситарам К., Когделл Г.** Основы межкультурной коммуникации. *Человек*. 1992. № 4. С. 60–68.
- Чивилев А. А.** Межличностная коммуникация как объект исследования. *Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусства*. 2015. №3(43). С. 46–49.

Першоджерела:

- Библер В. С.** Культура. Диалог культур (опыт определения). *Вопросы философии*. 1989. №6. С. 31–43.
- Лич Э.** Эмпирики и рационалисты: экономические сделки и акты коммуникации / пер. с англ. И. Ж. Кожановской; отв. ред. Д. В. Ефременко / *Культура и коммуникация: Логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии*. Москва: Из-во фирма «Восточная литература» РАН, 2001. С. 9–24.
- Парк Р. Э.** Размышления о коммуникации и культуре / пер. с англ. В. Г. Николаева; вступ. ст. Я. В. Чеснова / *Избранные очерки*. М: ИНИОН РАН, 2011. С. 140–158.

Завдання для самостійної роботи.

1. Окресліть предметне поле міжкультурної комунікації.
2. Охарактеризуйте основні аспекти міжкультурної комунікації.
3. Співвіднесіть поняття «менталітет» та «ментальність».
4. Розкрийте категорію «концептосфера нації» через національні цінності.
5. Проаналізуйте категорії «прототип», «архетип», «символ», «культурний код».
6. Визначте місце міжкультурної комунікації серед інших наук.

Тема 2. Протистояння «свого» і «чужого» в МК. Етноцентризм.

1. Міжкультурні відмінності: «свій» – «чужий».
2. Етноцентризм та культурний релятивізм.
3. Культурна, етнічна, національна ідентичність в МК.

Методичні поради при підготовці до семінарського заняття

Опрацьовуючи дану тему, зосередьте свою увагу на поняттях «свій»/«чужий» у комунікаційному просторі. Відомо, що довічний конфлікт між «ми» та «вони» існує не лише на міжособистісному рівні в межах власної культури, а й виходить далеко за його межі. Найчастіше даний конфлікт базується на расових, національних, релігійних, вікових, професійних відмінностях між носіями різних культур.

В основу міжкультурних конфліктів покладені *ментальність* та *особливості національно-етнічної свідомості народу*. Конфлікт між «нашими» – «не нашими» зумовлюється *різними чинниками*: один із них є *природним*, де протиставлення «своє-чуже» є вродженим механізмом самоідентифікації етнічної свідомості, який слугує для самозахисту, самозбереження. Так, конфліктність між «своїм» та «не своїм» закладена на рівні розвитку кожної особистості в онтогенезі. Формулюючи власне «Я» людина усвідомлює свою приналежність до певної групи, колективу, спільноти, етносу, клану. Це осмислення завжди супроводжується відмежуванням від чужого.

Наступним чинником є *соціоетнічний*. Людина завжди належить до певної національно-етнічної чи родинної спільноти зі своєю системою цінностей. Тож, розмежування «свої» – «чужі» є базисним у визначенні менталітету як специфічної для певного соціуму системи світорозуміння, слугує опозицією, що зближує або розділяє національні культури.

«Своє» апріорі розглядається як позитив, а «чуже» як негатив. Досить яскраво це відображається у прислів'ях та приказках. Наприклад: *всякому своя сорочка ближче до тіла; всякому своє рило миле*. У свідомості людей нерідко «чуже» сприймається як вороже, небезпечне, незрозуміле. Наприклад: *в чужий край не залітай, щоб крилечка мати; не переходь чужої межі*. Тож, «моє», «своє», «наше» несвідомо сприймається як правильне, ліпше, знакове, духовно-культурне, раціональне, логічне ніж «чуже».

Найчастіше поняття «своє»/«чуже» у наукових колах та у повсякденних практиках розглядаються однаково. *«Своє» – коло явищ навколишнього світу, яке сприймається людиною як знайоме, звичне, само собою зрозуміле. «Чуже» – все те, що перебуває за межами само собою зрозумілих, звичних і відомих явищ або уявлень*.

Ідеалізація всього «свого» в аспекті цінностей, норм, традицій, звичаїв, обрядів тощо, універсалізація їх – все це характерно для представників різних культур. *Погляд на світ крізь призму цінностей власної етнічної групи, яка розглядається як еталон, надання переваги власному способу життя ніж іншому є ознакою етноцентризму*. Даний термін ввів у науковий обіг австрійсько-польський соціолог Л. Гумплович (1838-1909), згодом, вивчаючи етнічні групи, його доопрацював американський соціолог В. Самнер (1840-1910). Останній зазначав, що сприйняття способу життя, цінностей, уявлень, навіть зовнішнього вигляду інших етнічних груп відбувається з позиції порівняння «їх» з «нами». Кожна етнічна група плекає в собі гординю, марнославство, постулює власне сакральне походження, показує свою перевагу над іншими, дивиться із зневагою чи зі страхом.

Етноцентризм – це сукупність уявлень про власну культуру та етнічну спільність як про головну, центральну по відношенню до інших культур або схильність людини сприймати, оцінювати, інтерпретувати поведінку інших та їх спосіб життя, крізь призму цінностей своєї етнічної спільноти яка виступає в якості ідеального зразка. Етноцентризм іноді співвідносять з поняттям «культурна сліпота», іншими словами, несприятливість, неприязнь до іншої культури. Зрідка співставляють з поняттям егоцентризм, де відбувається концентрація суб'єкта на собі, «центрація» на етносі, етнічній групі. На сьогодні, етноцентризм проявляється як фіксація сприйняття, уваги, мислення, світогляду народу на своєму етносі. Він розглядається як один із бар'єрів ефективної міжкультурної комунікації, оскільки сприяє виникненню міжетнічних конфліктів.

Протилежна позиція етноцентризму називається *культурним релятивізмом*, в межах якого стверджується унікальна система цінностей кожної культури. Він виник як реакція на етноцентризм європейських мандрівників і етнографів ХХ ст., які вбачали у неєвропейських народах риси варварства, невігластва та відсталості. Прихильники культурного релятивізму виступають проти недоцільності зрівнювати технологічний розвиток з моральним і розумовим, оскільки кожна культура є складною, цінною, самобутньою сама по собі. **Культурний релятивізм** – це ствердження рівноправності всіх типів культур з огляду на їх своєрідну історичність, де оцінка окремих елементів культури (цінностей, норм, звичаїв, традицій, обрядів) можлива на основі прийнятих у ній стандартів.

Необхідно зазначити, що культурний релятивізм може призвести до межової терпимості, навіть стосовно деструктивних (руйнівних) у будь-якій культурі явищ таких як зневага, знущання, насилля, вбивство тощо. Прищеплення культурного релятивізму відбувається досить складно, потребує сприйняття, розуміння незвичного в аспекті норм та цінностей, відходу від культурних стандартів, яких люди дотримуються протягом свого життя.

Досить в незвичайні для себе ситуації потрапляли компанії-виробники на світовому ринку, які намагалися просувати свої товари та послуги, не розуміючи складність іншого соціокультурного середовища, а також смислове навантаження деяких слів, висловлювань, слоганів, образів тощо. Наприклад: в свій час британський продавець Woolworths просував на ринку дитячі ліжечка Lolita Midsleeper Combi для дівчат шестирічного віку. Запропоновані ліжечка економили місце в дитячій кімнаті. Однак, компанія не врахувала начитаність своїх покупців. Деякі матері угледіли в назві товару неоднозначний натяк на роман В. Набокова «Лоліта». І хоча представники компанії і гадки не мали про наявність даного художнього твору, все ж таки були змушені вилучити товар зі свого асортименту.

Також, показовим є приклад компанії Gerber яка намагалася продавати дитяче харчування в Африці. На коробці, для кращої реклами, було зображене обличчя немовля. Лише пізніше маркетологи компанії дізналися, що більшість африканців неписьменні, через що найчастіше на упаковках місцевих товарів зображується їх зміст, а не назва. Наприклад, якщо в коробці вівсяні пластівці, то на ній має бути малюнок, що відповідає страві.

Варто пригадати, як в кінці 90-х рр. XX ст. компанія F & K Waterhouse намагалася просувати на російсько-українському ринку бутильовану воду під маркою Blue Water, що в дослівному перекладі з англійської мови «блакитна вода». Однак, товар не мав успіху на ринку, оскільки телевізійна реклама та закадровий голос з насолодою постійно повторював: «Блю Вотан!», що асоціюється з ознаками отруєння організму токсичними речовинами. Відсоток бажаючих купити дану воду був занадто низький, у 2007 р. її зняли з продажу.

Зараз культурний релятивізм є широко розповсюдженою позицією у західноєвропейському і американському суспільстві.

Під час вивчення останнього питання семінарського заняття, зверніть увагу на формування понять особистісна, культурна, етнічна, національна ідентичність. Для кращого розуміння поняття етнічна ідентичність варто ознайомитися з етапами її становлення розроблені швейцарським психологом

та філософом Ж. Піаже (1896-1980). Більш детально проглянути риси національної ідентичності починаючи з історичності території, мови, міфів, національної символіки, власних героїв, пам'яті, традицій, спільної культури, побуту тощо і закінчуючи єдиними юридичними правами та обов'язками для всіх членів суспільства.

Рекомендована література

Основна:

- Ерасов Б. С.** Социальная культурология: учеб. пособие. Москва: Аспект Пресс, 2000. 591 с.
- Садохин А. П.** Межкультурная коммуникация: учеб. пособие. Москва: Альфа-М: ИНФРА-М, 2014. 288 с.
- Селіванова О. О.** Основи теорії мовної комунікації. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2011. 350 с.

Додаткова:

- Гіоргадзе Г. В.** Культурний релятивізм та його наслідки для національної самобутності народів. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал.* 2013. №3. С. 7–11.
- Гедеванішвілі М.,** Тцеретелі Г., Торошелідзе Т., Фохадзе І., Ломінашвілі Т. Міжкультурна компетенція та етноцентризм грузинської, азербайджанської та вірменської молоді, яка проживає в Грузії. *Міжнародний журнал у галузі мультилінгвальної освіти.* 2014. №4. С. 33–47.
- Гончар Б.** В пошуках ідентичності етносу і нації. *Освіта.* №26-27, від 12-19 травня. 2014. С. 12–17.
- Климова С. Г.** Стереотипы повседневности в определении «своих» и «чужих». *Социологические исследования.* 2000. №12. С. 13–22.
- Колосок Т. С.** Культурна ідентичність як сприйняття чужого. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки.* 2008. №12. С. 33–37.
- Конюх О.** Етноцентризм як один із аспектів прояву самостворення особистості. *Проблеми сучасної психології.* 2014. Вип. 23. С. 271–285.
- Нагорна Л.** Національна ідентичність: український феномен в історичній ретроспективі. *Розбудова держави.* 1997. №7-8. С. 37–45.
- Пашукова Т. И.** Этноцентризм в межкультурной коммуникации. *Вестник МГЛУ.* 2009. №563. С. 50–61.

Першоджерела:

Геллнер Е. Нации и национализм / пер. з англ. Москва: Прогресс, 2001. 320 с.

Пелабе Ж. В пошуках європейськості. Дилеми самопрояснення ідентичності: веб-сайт. URL: <http://rethinkingdemocracy.org.ua/themes/>

Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Тарашука. Київ: Основи, 1994. 224 с.

Завдання для самостійної роботи.

1. Розкрийте суть опозиції «свій»-«чужий» стосовно захисту власної ідентичності.
2. Охарактеризуйте передумови виникнення етноцентризму.
3. Проаналізуйте войовничий етноцентризм та делегітимацію. Зазначте спільні/відмінні риси.
4. Поясніть зв'язок між етноцентризмом і культурним релятивізмом.
5. Розгляньте зворотній бік етноцентризму: ксеноцентризм/ксенофобію.
6. Дайте визначення поняттю «ідентичність». Окресліть специфіку культурної, етнічної, національної ідентичності.

Тема 3. Культурна динаміка. Розвиток культури в умовах глобалізації.

1. Джерела і механізми культурної динаміки.
2. Природа культурної глобалізації та її наслідки.
3. Глобалізація культури. Космополітична ідентичність.

Методичні поради при підготовки до семінарського заняття

Вивчаючи розвиток культури в умовах глобалізації, слід звернути увагу, що культура ніколи не є статичною: вона виникає, розвивається, деградує, поширюється з однієї країни в іншу, передається від покоління до покоління. Культурна динаміка описує зміни чи модифікацію рис культури в часі та просторі, де під змінами розуміються трансформації усередині самої культури (кризовість, повернення до старих цінностей, зникнення). Динаміка культури включає в себе порядок взаємодії її складових елементів, ту чи іншу періодичність в історичній площині, стадіальність, спрямованість до будь-якого стану.

Термін «динаміка культури» почали використовувати у 30-х рр. ХХ ст. з виходом у світ праці російсько-американського соціолога П. Сорокіна (1889-1968) «Соціальна і культурна динаміка», в якій досліджується перехід від однієї культурної системи до іншої. Вхідження поняття до наукового простору відбулося у другій половині ХХ ст. і було пов'язане, перш за все, з новими уявленнями про зміни в культурі, її характер, про динамічність типів і форм культури, джерела та передумови культурного руху.

Динаміка культури – це зміни в самій культурі й у взаємодії різних культур, їх зумовленість, спрямування, характер вияву, а також засоби, умови, механізми та процеси, які характеризують трансформацію культури, спрямованість, вектор її руху.

Для динаміки культури властиві такі зміни: *еволюція культури, культурна революція, культурний прогрес, культурний регрес, культурна епоха, культурний ренесанс, культурний декаданс, криза культури і т. п.* У процесі культурних трансформацій народжуються, фіксуються і поширюються різні елементи культурного досвіду. Значення, вплив та міра розповсюдження цих елементів залежать від джерела їх виникнення. У культурній антропології прийнято виокремлювати наступні зародки культурної динаміки: *культурну дифузію, інновації, звернення до культурної спадщини, запозичення.*

Варто зазначити, що причинами виникнення *новацій* є неприйняття окремими індивідами або групами людей домінуючих культурних цінностей, норм, традицій, звичаїв, моделей поведінки в межах власного суспільства. Носіями новаторських ідей найчастіше виступають творчі особистості або новаторські групи, що висувають креативні ідеї, норми, орієнтації та способи діяльності, відмінні від прийнятих, усталених в даному суспільстві. Також, творцями культурних інновацій нерідко є вихідці із іншокультурного середовища, що виявляються гетерогенними для цього суспільства. Наступним джерелом культурної динаміки є *звернення до культурної спадщини*, а саме переоцінка, використання в нових умовах усієї сукупності

культурних досягнень свого суспільства та його історичного досвіду. Не останню роль у культурній динаміці відіграють *культурні запозичення*, тобто використання предметів, норм поведінки, цінностей, створених і апробованих в інших культурах. Запозичення можуть носити як прямий (через міжкультурні контакти індивідів) так і не прямий характер (через ЗМІ, споживання товарів, рекламу тощо). При цьому запозичується особами не все підряд, а тільки те, що може принести явну або приховану користь, надасть перевагу над іншими, відповідає внутрішнім потребам етнічної групи. У якості окремого джерела культурної динаміки виокремлюють *культурну дифузю* – взаємне проникнення окремих явищ культури або цілих її комплексів з однієї культури до іншої в процесі їх взаємодії. Культурна дифузія залежить від кількості культур, які взаємодіють і розповсюджують свої цінності на інші культури. Найчастіше механізмами культурної дифузії виступають міграція, туризм, діяльність місіонерів, торгівля, війни, різні міжнародні заходи, конференції, симпозіуми, обмін фахівцями тощо.

Поширення однакових культурних зразків по всьому світу, відкритість меж для культурного впливу та спілкування, що постійно розширюється, дає можливість говорити про глобалізацію культури. Термін «глобалізація культури» з'явився наприкінці 80-х рр. ХХ ст. у зв'язку зі зближенням націй і розширенням культурних контактів між народами. *Глобалізація культури є процесом інтеграції окремих етнічних культур в єдину світову культуру на основі формування транснаціональних корпорацій і світового ринку, інформаційного суспільства, засобів масової комунікації, розширення культурних контактів в бізнес діяльності.* Основними тенденціями глобалізації культури є поширення лібералізму і пов'язаних із ним «західних» індивідуалістичних цінностей (раціоналізму, егоцентризму, гедонізму, нігілізму, рівності прав і привілеїв) серед більшості населення планети, відтак «вестернізації». Необхідно зауважити, що глобальна культура формується далеко не на принципах рівної участі всіх культур і не прагне до рівноцінного їх представництва. Більша частина стандартів глобальної

культури західного походження (правові, технологічні, інституціональні тощо).

Готуючись до семінарського заняття, слід зазначити наслідки процесу глобалізації культури, починаючи від втрати культурної самобутності, закінчуючи культурним розчиненням у межах єдиної світової культури.

І нарешті, доцільно проглянути взаємозв'язок між глобалізацією культури та *космополітичною ідентичністю*, де остання *уособлює колективне почуття світового громадянства, проголошує ідею рівності та свободи для всіх*. Особа, яка відстоює спільну мову задля полегшення спілкування і порозуміння між громадянами світу, прихильна до загальнолюдських інтересів світової спільноти, лояльно та толерантно ставиться до представників інших культур, прагне уникати державно-політичних обмежень, виступає за права світового громадянства тощо. Космополітичні ідеї досить чітко сформульовані у висловлюванні представників філософської школи кіренаїків «ubi bene, ibi patria» («Де добре, там і вітчизна»). Тож, вище зазначена особа, не є носієм традиційної культурної та національної ідентичності, оскільки такі поняття як «рідна земля», «батьківщина», «націоналізм», «патріотизм» вже не мають для неї сакрального значення. Вона звільняється від тиску національних традицій, втрачає вузьку територіальну або регіональну прив'язку, отримує нову самоідентифікацію. Як зазначає дослідник-суспільствознавець німецького походження у сфері глобалізації У. Бек: *«Транснаціональна полігамія в плані місця проживання, полілокальний шлюб з різноманітними місцями існування, що належать до різних світів, – це в'їзні ворота глобалізації у приватному житті, вони ведуть до глобалізації біографії»*. Отже, глобальний міжнаціональний простір спонукає до появи космополітичного суспільства та нової людини – *«громадянина світу»* з космополітичним мисленням, нігілістичним ставленням до цінностей і традицій власної культури, з

нестримним бажанням створити «світову державу» яка б гарантувала право світового громадянства для всіх.

Відтак, глобалізаційні процеси розширюють діапазон вибору ідентичностей і збільшують свободу в конструюванні власної ідентичності. *«Сьогодні громадяни не завжди зобов'язані, як це було в минулому і продовжує бути в деяких місцях світу і в даний час, поважати ідентичність, яка силоміць заганяє їх в своєрідний концентраційний табір, з якого немає виходу, – ту ідентичність, яка нав'язана їм мовою, на якій вони спілкуються, приналежністю до певної нації, церкви, а також звичаями того місця, в якому вони народилися. У цьому сенсі, глобалізацію слід вітати, оскільки вона істотно розширює обрії індивідуальної свободи»* (М. Варгас Льос).

Рекомендована література

Основна:

Ерасов Б. С. Социальная культурология. Учебник (для студентов высших учебных заведений). Москва: Аспект Пресс, 2000. 591 с.

Теория культуры: учеб. пособие / под. ред. С. Н. Иконниковой, В. П. Большакова. Санкт-Петербург: Питер, 2010. 592 с.

Флиер А. Я. Тезаурус основных понятий культурологии: учеб. пособие. Электронное издание. Москва: ООО «Согласие», 2015. 328 с.: веб-сайт. URL: <http://www.litres.ru/>

Додаткова:

Воропаєва В. Проблема кризи ідентичності в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія.* 2012. №2. С. 35–40.

Бек У. Космополитическое общество и его враги. *Журнал социологии и социальной антропологии.* 2003. Том 6. №1. С. 24–53.

Козуб О. О. Поняття космополітизму в загально-філософському контексті: http://www.nbuv.gov.ua/.../F6_doc.

Кулаков А. В. Политическая и культурная глобализация: два измерения многомерного процесса. Часть 1. Политико-экономическое пространство глобализации. *Пространство и время.* 2011. №1(3). С. 8–18.

Кулаков А. В. Политическая и культурная глобализация: два измерения многомерного процесса. Часть 2. Социокультурное пространство глобализации. *Пространство и время*. 2011. №2(4). С. 8–18.

Моль А. Динамика культуры и интеллектуальное сообщество / пер. с фр. и предисл. Б. В. Бирюкова. *Социодинамика культуры*. Москва: Издательство ЛКИ, 2008. С. 264–283.

Саракун Л. Космополітизм сьогодні: спроба концептуалізації. *Вісник КНТЕУ*. 2017. №2. С. 63–72.

Сорокин П. Социальная и культурная динамика. Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и социальных отношений. *Вестник Московского университета*. 1993. №1. Сер.7. Философия. С. 12–28.

Першоджерела:

Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. с англ. І. Андрущенко, за наук. ред. М. Винницького. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.

Бергер П., Хантингтон С. Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире / пер. с англ. В. В. Сапова, под ред. М. М. Лебедевой. Москва: Аспект Пресс, 2004. 379 с.

Валлерстайн И. Национальное и универсальное: Возможна ли всемирная культура? / пер. с англ. П. М. Кудюкина; под общ. ред. Б. Ю. Кагарлицкого. *Анализ мировых систем и ситуация в современном мире*. Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. С. 131–150.

Завдання для самостійної роботи.

1. Дайте визначення поняттю «культурна динаміка», окресліть її основні форми.
2. Співвіднесіть концепції соціокультурної динаміки П. Сорокіна/А. Моля.
3. Проаналізуйте культурну дифузю та її сучасні контексти.
4. Поясніть словосполучення У. Бека «глобалізація біографії».
5. Розкрийте ідейний зміст праці П. Бергера, С. Хантінгтона «Багатолика глобалізація. Культурна різноманітність в сучасному світі».
6. Сформулюйте свою точку зору, чи можлива всесвітня культура з огляду на глобалізаційні процеси сьогодення.

Тема 4. Особливість мовленнєвого спілкування у міжкультурній комунікації.

1. Мовленнєве спілкування та його основні форми.
2. Культура мовленнєвого спілкування. Мовленнєвий етикет.
3. Віртуальне спілкування в Інтернет-середовищі.

Методичні поради при підготовки до семінарського заняття

Під час опрацювання даної теми зверніть увагу на наступне: вербальне або мовленнєве спілкування окреслює соціальну взаємодію людей за допомогою мовних засобів, що реалізується в мовленнєвій діяльності учасників комунікації. Найчастіше **вербальне спілкування** розглядається як *словесне, що здійснюється за допомогою артикульованої мови та передбачає обмін повідомленнями між учасниками комунікативної взаємодії*. При вербальному спілкуванні не останню роль відіграють соціальні норми використання мови, стилі мовного спілкування, лексичні одиниці, правила мовної поведінки, ціннісні орієнтації враховуючи мету та зміст комунікаційного акту. Мовленнєве спілкування включає в себе як безпосередньо усне спілкування в аспекті говоріння та аудіювання (слухання), так і опосередковане писемне спілкування у формі читання та письма.

На сьогодні в наукових колах немає узгодженої позиції щодо форм мовленнєвого спілкування. Наприклад: *залежно від способу взаємодії учасників комунікації* російський лінгвіст Л. Якубинський пропонує усну діалогічну, усну монологічну, писемну монологічну форми спілкування. Натомість, радянський лінгвіст, сходознавець А. Холодович виокремлює такі форми, де основними критеріями є *засоби вираження мовленнєвого акту* (усне, писемне, мімічне мовлення), *комунікативна скерованість комунікантів* (на співрозмовника, на себе, «у повітря»), виділяє безпосереднє і опосередковане спілкування, а також потенціал мовленнєвого акту. Український вчений у галузі комунікативної лінгвістики Ф. Бацевич пропонує розрізняти спілкування залежно від *втілення засобів мовного коду* (зовнішнє і внутрішнє мовлення), *від способу взаємодії учасників спілкування* (монологічне, діалогічне, полілогічне), *від специфіки каналів комунікації* («обличчям до обличчя», опосередковане), *від функції та змісту повідомлення* (побутове, наукове, офіційно-ділове, естетичне), *від способу*

організації (стихійне, організоване), *від сфери спілкування комунікантів* (дружнє, антагоністичне, офіційне). Отже, форми мовленнєвого спілкування включають у себе типи мовленнєвої інтеракції, які виділяються залежно від позамовних складників комунікації.

У процесі підготовки наступного питання, зосередьте увагу на *культурі говоріння* та *культурі слухання*, адже саме вони визначають культуру мовленнєвого спілкування. Опрацювавши твори І. Атватера, М. Ніколса, М. Берклі-Алена, А. Піза, А. Гарнера, І. Томана, дізнайтеся як стати «активним слухачем». У даних працях автори надають поради як варто слухати співрозмовника, як привертати увагу до своїх слів, як стати гарним та чуйним слухачем, як розвинути в собі потрібні навички, щоб спілкування було ефективним та корисним.

Більшість дослідників зазначають, що мистецтвом культури слухання відзначається досить невелика кількість осіб. *«Слухати – це ввічливість, яку розумна людина виказує дурню, але на яку цей останній ніколи не відповість тим самим»* (Адріан Дескурсель). Невміння слухати сприяє більшості конфліктів, непорозумінь, суперечок, недомовок між учасниками комунікативної взаємодії. Найчастіше причини, які заважають «схоплювати» співрозмовника досить тривіальні: емоційний стан слухача, стурбованість, поганий настрій, втомлюваність, відсутність інтересу щодо розмови, брак уваги, упередження ставлення до партнера по комунікації тощо.

Зауважимо, що рівень спілкування визначає здатність *слухати* співрозмовника, а не вміння просто його *чути*. Спираючись на визначення, яке подається у Вебстерському словнику, *слухати*, насамперед, *означає робити свідоме зусилля почути звук або звернути на нього увагу*, натомість *чути – це фізично сприймати звук. Людина чує в результаті автоматичної реакції органів чуття і нервової системи*. Відтак, *слухати – це вміння концентрувати увагу на словах, змісті промови, інтонації співрозмовника, здатність зрозуміти почуте, схоплювати суть сказаного, запам'ятовувати та відтворювати її*. Як наголошує американський психолог І. Атватер

слухати передбачає собою вольовий акт, що включає вищі розумові процеси. Натомість, *чути* – це використовувати свій орган слуху, вловлювати звук.

Вміння слухати іншого є цілим мистецтвом. Саме воно спонукає до ефективного виконання професійних завдань, є запорукою у прийнятті правильності рішень, отриманні точної інформації від співбесідника, а також сприяє розумінню думок, ідей, почуттів, бажань, потреб особи, що говорить. Прислухатися «всім тілом» до співрозмовника, це перш за все: виявляти інтерес до всього, що він говорить без зайвих стереотипів та упереджень; дивитися в обличчя; встановлюючи візуальний контакт, не перебуваючи на великій відстані; демонструвати свою повагу. Іншими словами, процес слухання передбачає собою активну мовленнєву діяльність як *адресата* (слухача, читача, того, хто сприймає повідомлення) так і *адресанта* (мовця, автора повідомлення, того, хто говорить).

Зверніть увагу на види слухання (рефлексивне, нерефлексивне, критичне, емпатійне) та реакції людини під час слухання мовця (оцінювання, тлумачення, підтримка, уточнення, чуйність, розуміння, з'ясування, перефразування, відбиття почуттів, резюмування).

Культура мовленнєвого спілкування включає в себе вміння промовляти, виголошувати інформацію, тобто говоріння. Нерідко під *говорінням* розуміють вид мовленнєвої діяльності для якого характерними є механізми мовлення, побудови висловлювань, індивідуальні особливості людини, що інформує (артикуляційні, лексичні, граматичні навички тощо). У свою чергу механізми мовлення включають в себе усне мовлення, а також сприйняття і розуміння усного мовлення, натомість, побудови висловлювань передбачають конкретні комунікативні завдання відповідно до мети мовлення, з врахуванням ситуації в якій перебуває співрозмовник. Культура говоріння є предметом дослідження такої науки як риторика, оволодіння мистецтвом ораторства є запорукою успіху як в діловому бізнес-середовищі так і в міжособистісних контактах.

Мистецтво говоріння багато в чому залежить від словникового запасу мовця, здатності вдало під час спілкування використовувати афоризми, метафори, доречні висловлювання, прислів'я, приказки, а й іноді навіть жарти, байки, анекдоти. Така розмова завжди буде цікавою для обох комунікантів. Вміння висловлювати свої думки, чітко, ясно інформувати про наміри, не використовуючи зайвих слів, чемно і ввічливо спілкуватися з іншими, бути щирим, відвертим – все це є гарантією успіху у будь-якій специфіці людського спілкування. З цього приводу, варто пригадати кілька народних прислів'їв: *яка головонька, така й розмовонька!*; багато наговорено, та мало сказано; *менше говори – більше почувеш*; *умієш говорити – умій слухати*; *умій вчасно сказати і вчасно замовкнути* тощо.

Культура спілкування досить тісно пов'язана з вимогами та моральними правилами мовленнєвої поведінки – ***мовленнєвим етикетом*** під яким розуміють *систему стійких формул та мовних знаків спілкування, виразів прийнятих у конкретній національній спільноті, скерованих на полегшення контакту між співрозмовниками*. Мовленнєвий етикет передбачає обов'язково контакт з дотриманням правил ввічливого поведіння між комунікантами і реалізується через вітання, прощання, знайомство, звертання, запрошення, вибачення, прохання, побажання, поздоровлення, подяки тощо.

Вивчаючи останнє питання семінарського заняття, зосередьтесь на основних рисах, які притаманні віртуальному спілкуванню. Нині, глобальна мережа Інтернет виступає невід'ємною складовою людського спілкування, є посередником специфічної взаємодії комунікантів. При цьому віртуальний простір, в якому існує людина є досить відкритим, доступним, безпечним, мінливим, симуляційним, надмобільним, у ньому має місце поверховість людських контактів, знеособленість, невидимість. У середовищі світової павутини існують власні правила поведінки, етичні принципи, манера спілкування, які досить сильно різняться від етичної складової реального життя. Віртуальному спілкуванню притаманна інтерактивність,

опосередкованість, добровільність та бажаність контакту, простота у контактуванні, міжкультурний характер. Більше того, заохочується анонімність учасників спілкування, афективна розкутість, текстова емотивність, емоційність («смайлики», «caps», «стікери»), безвідповідальність співрозмовників при взаємодії, що призводить до мінімізації соціальних ризиків при свободі висловлювань і вчинків. Поряд з цим, особливістю спілкування через Інтернет є можливість конституювання різних форм ідентичності, антиєрархічність, ненормативність.

Рекомендована література

Основна:

Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Мовленнева комунікація: підручник. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 464 с.

Ігумнова О.Б. Психологія ділового спілкування: лекції. URL: http://dn.khnu.km.ua/dn/k_default.aspx?M=k0824&T=08&lng=1&st=0

Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2013. 292 с.

Левицький А. Е., Борисенко Н. Д., Савчук І. І. Теорія міжкультурної комунікації: працюємо самостійно: навч. посіб. Київ: Логос, 2011. 127 с.

Додаткова:

Акімова Н. В. Дослідження мови Інтернету: труднощі і перспективи. *Нова філологія. Збірник наукових праць.* 2012. №50. С. 10–13. URL: http://www.2-6-Research_of_language_of_the_internet_difficulties_and_prospects.doc

Беззубова Е. А. Особенности СМС – языка. *Филологические науки. Вопросы теории и практики.* 2014. №3-1(33). С. 40–42.

Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. 205 с.

Виноградова Т. Ю. Специфика общения в Интернете. Русская и сопоставительная филология: лингвокультурологический аспект. Казань: 2004. С. 63–67. URL: http://www.philology.ru/linguistics1/vinogradova_t-04.htm

Дротянко Л. Г. Соціальні трансформації мовленнєвої культури в інформаційну еру. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія.* 2014. №1 (19). С. 8–11.

Жичкина А. Е. Социально-психологические аспекты общения в Интернете. Москва: Дашков и Ко, 2004. 117 с.

Мутовкин Л. А. Вербальная коммуникация. URL: <http://www.promgups.com/blog/wp-content/uploads/2006/12/3.pdf>

Практикум по межкультурной коммуникации / Ю. Л. Вторушина, Г. А. Овсянникова, О. В. Синяева. Магнитогорск: МаГУ, 2010. 262 с.

Луца М.В. Етикет та ментальність українців. *Педагогічні науки*. Випуск 76. Том.1. 2017. С. 54–57.

Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие. Москва: Слово, 2000. 624 с.

Першоджерела:

Атватер И. Я. Я вас слушаю... *Психология внимания. Хрестоматия* / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. Москва: ЧеРо, 2001. С. 825–850.

Беркли-Ален Мадэлин Забытое искусство слушать / перс. с англ. Д. Рапопорт. Санкт-Петербург: Питер-Пресс, 1997. 256 с.

Николс М. Искусство слушать. Почему мы разучились слышать друг друга? / перс. с англ. А. Чепалова. Москва: Эксмо, 2016. 340 с.

Пиз А., Гарнер А. Говорите точно... Как соединить радость общения и пользу убеждений / перс. с англ. Москва: Эксмо, 2003. 224 с.

Томан І. Мистецтво говорити / пер. з чеської В. І. Романця. Київ: Політздат України, 1989. 293 с.

Завдання для самостійної роботи.

1. Охарактеризуйте вербальне спілкування та детально опишіть його форми.
2. Прокоментуйте висловлювання давньоримського видатного оратора Цицерона: *«Промова повинна розцвітати й розгортатися на основі повного знання предмета; коли за нею не має змісту, засвоєного та пізнаного оратором, то словесне її вираження схоже на пусту дитячу балаканину»*.
3. Роз'ясніть відмінність між поняттями чути/слухати. Проаналізуйте феномен «перцептивне перекручування».
4. Дайте визначення поняттю «мовленнєвий етикет». Розкрийте спеціалізовані функції мовленнєвого етикету: контактну, регулятивну, конотативну, волюнтативну, емотивну, апелятивну.
5. Розгляньте стійкі мовні висловлювання в системі українського мовленнєвого етикету.
6. Поясніть, у чому проявляється особливість спілкування в соціальних мережах? Розкрийте комунікативний феномен чатів.

Тема 5-6. Позамовне спілкування у міжкультурній комунікації.

Паравербальна комунікація.

1. Невербальне спілкування у міжкультурному середовищі.
2. Специфічність невербаліки та її основні елементи.
3. Сутність паравербальної комунікації. Паравербальні засоби спілкування.

Методичні поради при підготовці до семінарського заняття

Готуючись до теми семінарського заняття уважно перечитайте рекомендовану літературу. Більшість сучасних науковців зазначає, що людина здатна за допомогою мови передати не більше 35% інформації (оскільки за день в середньому вимовляє близько 30 тисяч слів), іншу решту повідомлень вона доводить за допомогою жестів, міміки, поз, погляду, одягу, предметів, що оточують її (окуляри, серветка, носовичок, віяло, олівець, ручка, сумка тощо). Іншими словами, мова є не єдиним засобом комунікації та зв'язку із зовнішнім світом, більша частина 65% інформації передається особою в процесі невербального спілкування.

У 1967 р. професор психології Каліфорнійського університету Альберт Мехробян довів, що вплив наших сигналів розподіляється відповідним чином: спілкування між людьми є на 7% вербальним (значення слів); на 38% вокальним (інтонація і звук голосу); на 55% візуальним (вираз обличчя і мова тіла).

Так, багатьом людям відомі такі висловлювання: «У неї «кам'яне обличчя»», «На її обличчі все написано», «Її погляд говорить сам за себе», «У нього виразна міміка, жестикуляція», «Він постійно посміхається», «Вона має спокусливий вигляд» тощо. Семантична функція «мови тіла» знайшла своє яскраве вираження у таких характерних фразах, до яких нерідко вдаються у повсякденному спілкуванні.

Невербальне мовлення розкриває безмежний простір для комунікантів у безпосередньому розумінні один одного, зокрема, дає можливість дізнатися про наміри співрозмовника навіть більш, аніж він того бажає. Нині науковцями доведено, що людина спроможна контролювати своє мовлення,

але постійно стежити за власними жестами, мімікою, зміною кольору обличчя, морганням, нервовим тиком, спітнілими руками, рум'янцем на щоках їй набагато важче, оскільки дані процеси є спонтанними, неконтрольованими, нерегульованими в проявах. У невербальному спілкуванні глибоко приховані думки, найчастіше стають дешифрованими іншими особами. *«Ми розмовляємо за допомогою голосових органів, але спілкуємося всім тілом»* (К. Ебекромбі).

Відтак, мовленнєве спілкування завжди супроводжується несловесними діями, які мають неусвідомлений характер і дають зрозуміти співрозмовнику про ваші дійсні наміри, думки, мотиви, цілі, потреби, уподобання, почуття, емоційний стан тощо. Ефективність комунікативного контакту між співрозмовниками залежить від уміння правильно інтерпретувати візуальну інформацію. Отже, як мовленнєве так і позамовне спілкування залишаються потужними засобами впливу на співрозмовника в поведінковій сфері. **Невербальне спілкування** – це сукупність несловесних систем знаків, символів, сигналів (жести, міміка, постави тіла, пози, вираз обличчя, рух очей, погляд, посмішка, манера триматися тощо), які доповнюють, підсилюють, заміщають, підтверджують або заперечують вербальне спілкування та слугують засобами обміну інформацією, повідомленнями в процесі комунікативної взаємодії. Іншими словами, «мова тіла» – це процес, де має місце взаємодія людей без слів.

Основними функціями невербальної комунікації є *експресивна, інтерактивна, референтна, функція контролю, метакомунікаційна*. Функція *експресивності* виражає міжособистісні відносини (симпатію, привітність, дружбу), а також надає інформацію комунікантів про самих себе. Дана функція повідомляє про емоційний стан людини, де емоції замінюють слова. *Інтерактивна функція* здатна координувати інтерактивну послідовність, а саме одночасне втручання учасників комунікації під час взаємодії. Не останню роль в регулюванні інтегративної послідовності відіграють вокальні та кінетичні елементи співрозмовника, наприклад рух рук, який

інформує/доповнює словесні висловлювання у ході розмови. Зміна бесіди відбувається паралельно зі зміною голосу та рухів тіла. Третя *функція* – *референтна*. Вона передбачає обмін інформацією про об'єкт (референт) із зовнішнього світу. При спілкуванні референтами іноді можуть бути символічні жести, сукупність символів, що має місце у «мові глухих».

У «мові відносин» (позамовному спілкуванні) важливу роль відіграє *функція контролю*. Остання проявляється тоді, коли соціальні умови, в яких знаходиться особа (референт) накладають заборону або контролюють прояви людських емоцій. У таких випадках адресат діє згідно з правилами поведінки, що передбачена в даному етнокультурному середовищі. І остання, *метакомунікативна функція* розглядається як комунікація про комунікацію. Невербальні сигнали надають повідомлення мовцям, має місце інтерпретація повідомлення, сортування сигналів та відповідна реакція на них. *«Це те, як я бачу себе, те, як я бачу тебе, та те, як, на мою думку, ти бачиш мене»* (П. Вацлавік). Метакомунікативна функція регулює хід комунікативного процесу.

Опрацьовуючи друге питання семінарського заняття, зверніть увагу на основні елементи невербаліки: *кінесику, окулесику, такесику, проксеміку, хронеміку, аускультацію, ольфакцію, гастику*.

Базовим компонентом позамовного спілкування є *кінесика*, яка *концентрує увагу на рухах, що супроводжують вербальне спілкування та сприймаються людським зором: жести, постави тіла, міміка, хода тощо*. Засоби кінесики є найчастіше національно-культурно обумовленими, їх незрозуміння може спричинити конфліктні ситуації, невдачі, суперечки, непорозуміння у міжкультурній комунікації.

Жести – це безмовні дії, тілесні рухи (рухи голови, ніг, рук, кистями рук або пальців), які використовуються з метою надання інформації адресанту про власний стан, відношення до різних об'єктів дійсності. За допомогою жестів адресат сигналізує адресанту про свою присутність, свої інтенції, емоції, переживання, страх, недовіру тощо. У процесі комунікації жести

легше сприймаються та пригадуються. Вважається, що першими почали використовувати жестикуляцію у позамовному спілкуванні – китайці. Вони кидали жереб використовуючи один із трьох жестів відомої гри «камінь-ножиці-папір».

Існує численна кількість жестів, які є культурнообумовленими. Наприклад: у голландців жест «шака» – мізинець спрямований вгору, а великий палець вниз, означає пропозицію випити з характерним перекиданням. Знаменитий в Ізраїлі жест «рега» – де трьома пальцями, наче держачи щіпочку солі, людина повертає ними долонею вверху і погойдує перед співрозмовником – повідомляє «почекай хвилиночку», «не поспішай». Всім відомо, що активно жестикулюють іспанці. Жест «закінчуй» – імітує рух ножиць вказівним і середнім пальцем, жест «ось ти мені де!» пов'язаний з поєднанням великого і вказівного пальців на рівні скроні, нахил голови вбік – знак незацікавленості до партнера, опущена голова – негативно-критичне ставлення до нього.

Так, жести, які використовуються в індійських танцях, що мають сакральний характер, складаються з 20 базових одиниць – «Хаст». Всі вони є жестами-знаками, які утворюються певним чином складеними пальцями і є доцільними лише тільки в контексті при відтворенні певних дій. Наприклад: плоска долоня з прямими, щільно притиснутими один до одного пальцями – знак «Хамсасія» (Лебідь); долоня щільно стиснута в кулак, утворює знак «Муст» (Загарбник); кулак з витягнутим вказівним пальцем та великим в сторону знак «Ардхачандра» (Півмісяця).

В Австралії для позначення імен, назв предметів, невідомих понять у повсякденному житті використовується австралійська жестова мова (Australian sign language). Мова «ауслан», як її називають мешканці країни утворюється за допомогою дворучного (двох рук) пальцевого алфавіту. Для вираження любові, симпатії, дружелюбного ставлення в Південній Кореї використовують популярний жест «серце» – піднімаючи руки, розводячи при цьому лікті в сторону, а долоні прикладаючи до голови. Отже, як зазначав

відомий австрійський психолог З. Фройд: *«Якщо губи людини мовчать, то вона базикає за допомогою кінчиків пальців».*

Поза – це положення людського тіла, яке особа приймає довільно (навмисно) заявляючи про своє ставлення до співрозмовника у процесі комунікації. Розташування тіла в просторі свідчить про стан здоров'я співрозмовника, особистісні особливості його, почуттєвий фон, відображає інтенсивність емоційного стану, манеру поведінки. Пози складно контролювати, ніж міміку та тон голосу, на відміну від жестів, ними важко маніпулювати. Поза структурує і визначає більш тривалий період взаємодії, ніж жест, але більш короткий ніж просторова поведінка.

Тіло людини може приймати різні положення та різноманітні пози: стоячи, сидячи, лежачи. По положенню людського тіла, нахилу голови, тулуба, рухам рук і ніг можна простежити як особа висловлює своє ставлення до співрозмовника. За підрахунками американського соціального антрополога Дж. Хьюїса загальна кількість різних стійких положень, які здатне прийняти людське тіло близько 1000. Головний смисловий зміст пози – це розташування тіла по відношенню до комуніканта. Постава тіла завжди сигналізує співрозмовнику, який соціальний статус, роль, положення в суспільстві займає особа. Як різновид невербального спілкування поза постала предметом дослідження з боку соціального психолога А. Шефлена, який акцентував увагу на її соціальних і дискурсивних функціях.

У міжкультурній комунікації наголос робиться на таких позах як: *відкритих, закритих, домінування, залежності, протистояння, доброзичливості.* У кожній культурі існують власні правила, які визначають певні пози для кожної конкретної ситуації і контекста взаємодії. У європейській світській традиції є ганебним сидіння чоловіка у присутності жінки, яка з ним розмовляє стоячи. У мусульманській культурі навпаки спілкування чоловіка, коли жінка сидить вважається непристойним.

Варто пам'ятати, що деякі культури не сприймають погану поставу тіла, сутулість (зчитується як нездоровий стан особи, старість), розмову з

триманням рук у кишенях, позу сидіння поклавши ногу на ногу або зі «схрещеними ногами» з демонстрацією підшви ніг. Наприклад: швейцарці засуджують людину, яка горбиться у їх присутності, розтягує тіло на публіці сидячи на стільці, при цьому позіхаючи.

Варто звернути увагу на **орієнтацію тіла** – певну позицію яку людина займає по відношенню до іншої. Під орієнтацією тіла мається на увазі кут нахилу, положення тіла під яким люди розташовуються у просторі, а саме обличчям до обличчя, пліч-о-пліч, або іншим чином. По орієнтації тіла можна зрозуміти, які відносини існують між учасниками взаємодії, наскільки вони довіряють один одному, прагнуть співпрацювати/конкурувати. Наприклад: орієнтація обличчя до обличчя або фронтальна орієнтація має місце у бізнес-діловій комунікації, формально-трудовах відносинах, де референти прагнуть встановити ієрархічні взаємини. Натомість, орієнтація пліч-о-пліч найчастіше демонструється в інтимних, довірливих відносинах, солідарності, співпраці.

Просторова поведінка, орієнтація тіла залежні від культурної площини. Наприклад: арабам притаманна фронтальна орієнтація, шведи воліють уникати розташування один по відношенню до одного під кутом 90 градусів. Відтак, відомий французький філософ Ж-П. Сартр мав рацію, коли зауважував: *«Стан будь-якої частини тіла – це вже стан тіла»*.

До проявів кінетичних засобів невербального спілкування належить **міміка** – це рухи м'язів обличчя людини або всі зміни виразу обличчя, які виражають емоційний стан особистості в процесі комунікації. Найбільш знаковою в комунікативному аспекті частиною тіла є обличчя, саме воно здатне в повній мірі надати співрозмовнику соціальні сигнали у вигляді мімічних проявів. У виразі обличчя беруть участь 55 компонентів, поєднання яких здатне передавати до 20 000 смислів учасникам комунікативної взаємодії. Міміка людини має вроджений характер. Починаючи з народження кожна дитина проявляє первинні емоції за допомогою міміки, остання сприяє

самовираженню. Управляючи кожним мускулом свого обличчя особа здатна посилювати, стримувати, приховувати свої емоції та переживання.

Міміка тісно пов'язана зі словесними висловлюваннями, оскільки є складовою соціальної взаємодії. У процесі комунікативного акту між мімічними рухами і промовою, що її супроводжує, має місце синхронна взаємодія, порушення якої може говорити про прагнення людини приховати свій психічний стан.

Американські спеціалісти в області психології емоцій П. Екман та У. Фрізен виокремлюють такі фундаментальні людські емоції як *страх, радість, лють, смуток, подив, презирство*. Зазначені базові соціальні емоції є культурно відносними, незалежними від культурного контексту.

Доцільно зазначити, що мімічні прояви емоцій не завжди пов'язані з комунікативним аспектом і можуть проявлятися при відсутності співбесідника. Міміка складається як з спонтанних, так і з символічних мімічних реакцій. *Спонтанна комунікація* пов'язана більш з генетичним кодом, натомість, символічна з придбаним кодом, що має культурне походження та формується під впливом соціальної системи. *Символічна комунікація* завжди соціально узгоджена, де емоції людини під контролем. Їх прояв є очікуваним і сприймається зовнішнім середовищем як бажаний. Спонтанній комунікації теж притаманний контроль, який співпадає з біологічними ритмами організму.

При символічній комунікації прояв емоцій може бути сфальсифікований, на відміну від спонтанної. Наприклад: людина здатна перебільшувати свій емоційно-почуттєвий стан при отриманні подарунку (зімітувати радість), при почутих компліментах в її адресу (зімітувати подив, розгубленість, збентеження). Враховуючи це, для багатьох науковців актуальним є і залишається вивчення та дослідження симуляційних мімічних проявів особи. Екман П. та Фрізен У. довели, що мимовільний прояв емоцій триває від 0,5 до 4 секунд, якщо він триває довше або менше це є симуляція.

Сфальсифікований прояв емоцій більш притаманний дипломатам, акторам, працівникам у сфері послуг, банківським співробітникам тощо.

До кінетичних засобів невербального спілкування належить *стиль пересування людини – хода*. Вона проявляється безпосередньо у швидкості, ритмі, темпі, динаміці та довжині кроку, в амплітуді перенесення тіла, маси тіла при русі. В залежності від того, як людина рухається судять про її фізичний стан, самопочуття, вік, стать, емоційний фон. Наприклад: «важка», пригнічена хода свідчить, що особа знаходиться в стані роздратування або гніву, а «легка», пружиниста – про радісний настрій, гарний гумор. Цілеспрямована людина крокує широко, розмашисто; стримана, дисциплінована – збивається на дрібні кроки.

Позамовне спілкування включає в себе наступний елемент – окулесіку. *«Очі – дзеркало душі – говорять про людину набагато більше, ніж будь-що, оскільки вони являють акти, які виходять із середини. Ми бачимо на що людина дивиться і як вона це робить. Погляд не просто виходить зсередини, він дозволяє судити про власну глибину»* (Ортега-і-Гассет). Тож, *окулесіка* являє собою спосіб використання руху очей, контакт очима або візуальний контакт у процесі комунікації.

Італійськими науковцями, доведено, що два співрозмовника витрачають на обмін поглядами від 25% до 75% всього часу взаємодії. Лише тільки від 10% до 30% цього часу доводиться на одночасні погляди, які тривають від 3 до 7 секунд. Максимальний час, який необхідний для нормального зорового сприйняття складає 0,25 – 0,35 секунд. Найчастіше зоровий контакт, протягом якого люди дивляться один на одного в процесі спілкування становить 15% – 50% всього часу взаємодії. Зоровий контакт має періодичний характер, який в середньому складає від 1 до 3 секунд.

Напрямок погляду завжди залежить від ходу бесіди. Людина частіше дивиться на співбесідника, коли слухає, аніж коли вона говорить сама. Слухаючи іншого, погляди найчастіше найбільш тривалі і перериваються на більш короткий період часу. Натомість той хто говорить, найчастіше

перериває зоровий контакт, кидаючи короткі погляди на того, хто слухає. Візуальна взаємодія змінюється в кінці розмови, той хто говорить, кидає на слухача більш тривалий погляд.

Погляд та візуальна поведінка не тільки відображають ставлення людини до зовнішньої дійсності, а й в деякій мірі підкреслюють особисті її якості. Відомо, що екстраверт дивиться на співбесідника набагато частіше ніж інтроверт, погляд останнього є більш коротшим, ніж попереднього. Люди, які мислять абстрактно демонструють більш активну зорову поведінку на відміну від осіб мислячих конкретно.

Візуальна поведінка кожної культури, народу досить різниться, специфічність її дає можливість особі передати безліч мовчазних повідомлень («сильне бажання», зацікавленість, сексуальний потяг). Наприклад: в українській «мові тіла» звичайною поведінкою є жіночі очні жести, а саме махати віями, стріляти або поводити очима, підморгувати. Дана манірна поведінка жінки по відношенню до чоловіка в нашій культурі зовсім не засуджується. Натомість, пожирання очима, прагнення звабити чоловіка поглядом не вітається в суспільстві.

Спілкуючись з представниками різних лінгвокультурних спільнот варто враховувати традиції візуальних контактів і правильно розуміти, інтерпретувати, схоплювати інформацію яку несе в собі погляд. Наприклад: прямий погляд англійців є найвищим знаком уваги, зацікавленості у співрозмовникові, натомість, відсутність довгого контакту тлумачиться як нещирість, незацікавленість, відсутність довіри до партнера.

У сфері міжкультурної комунікації, залежно від використання погляду, всі культури поділяють на «контактні» та «неконтактні». До «контактних» культур належать іспанці, італійці, португальці, латиноамериканці, австралійці, араби. З представниками даних країн, під час переговорного процесу варто дивитися прямо в очі, спрямований, сконцентрований погляд є запорукою успіху в бізнес діяльності. До «неконтактних» культур зараховують скандинавські народи, японців, китайців, корейців, індійців,

пакистанців. В культурі ділового спілкування з ними варто уникати прямого, тривалого зорового контакту, мінімізуючи його, оскільки останній розцінюється як психологічний тиск на бізнес-партнера, прагнення залякати, спантеличити. Погляд «очі в очі» є досить недоречним не тільки з іноземними партнерами, а й з представниками власної культури під час дискусії або дружньої розмови. «Роздивляння» співбесідника тлумачиться як зухвалість і є ознакою зневажливої, ворожої, загрозливої, брутальної поведінки. Китайці зазначають, що прямо дивляться в очі тільки вороги у смертельному бою.

Наступним невербальним елементом позамовної комунікації є такесичні засоби спілкування (рукостискання, дотики, поцілунки, прогладжування, поплескування, обійми). *Такесика пов'язана з тактильною системою сприйняття, вивчає, аналізує і надає особливу роль найрізноманітнішим дотикам в процесі комунікативного акту.* Такесичні засоби спілкування є необхідними елементами соціальної взаємодії, інформують про статусно-рольові, вікові, гендерні відносини між комунікантами, символізують про ступінь близькості між ними. Найчастіше ними послуговуються в аспекті фізичного контакту: ситуаціях вітання, прощання, поздоровлення, виразу почуттів, емоційного збудження. Наприклад: поцілунки-вітання досить часто спостерігаються в арабських країнах, поширені в Італії, Греції, Перу, Афганістані.

В залежно від статусу особи та існуючих відносин між людьми використовуються різні фізичні контакти. Науковцями доведено, що комунікант з високим соціальним статусом є більш тактильний, ніж з низьким, особа з нижчого соціального прошарку є більш контактна, ніж з вищого.

Поплескування по плечу, обійми, поцілунки найчастіше використовуються в міжособистісних відносинах, а також за їх межами. Тривалість, інтенсивність, частота використання даних дотиків регулюється культурними нормами, враховуючи соціокультурне поле.

У міжкультурній комунікації всі культури залежно від фізичного контакту в процесі взаємодії поділяють на *контактні* та *дистантні*. До першої групи належать араби, латино-американці, представники країн Південної, Східної Європи, середземноморських країн, різні народи Африки. Наприклад: турецькі бізнесмени вітаючись з представниками іноземних компаній використовують рукостискання, обійми, поцілунки в обидві щоки, навіть можуть торкатися руки та плеча співрозмовника. Така тактильна поведінка свідчить про довіру, дружбу, близькість між партнерами. Відомий турецький афоризм: *«Людина, що вмє пригортати – хороша людина»*.

До другої групи відносять представників Північної Європи, англосаксів, японців, народи Північної Америки, індійців, пакистанців. Наприклад: в бізнес-культурі німців, англійців, ірландців, бельгійців, австралійців рукостискання є обов'язковим елементом при знайомстві, привітанні, прощанні. Дана невербальна поведінка ідентифікується як ознака ввічливості, товарищкості, взаємоповаги. В бізнес-спільноті не бажано торкатися представників низькоконтактних культур без необхідності.

У комунікації варто враховувати відмінності у рукостисканні (тривалість, інтенсивність) з іноземцями. Наприклад: потиск рук з арабами, індусами здійснюється лише тільки правою рукою, ліва вважається «нечистою», даний фізичний контакт повинен бути легким і м'яким. Міцне рукостискання характерне для американців, ірландців, австралійців, натомість швидке і легке для бельгійців, французів. Варто пам'ятати, що при потисканні рук зчеплені рухи варто похитувати від 3 до 7 разів.

Натомість, в традиційному азійському етикеті не прийнято вітатися один з одним через потиск рук. Даний тактильний контакт є загальноприйнятою нормою при спілкуванні із західними партнерами. Китайці, японці, корейці замінюють його поклонами при вітаннях, прощаннях, подяках, висловлюючи таким чином свою пошану, доброзичливе, дружнє ставлення до співрозмовника. Культура стосунків у поведінці східних партнерів передбачає собою жорстку субординацію,

вихованість, ввічливість, повагу до старших, що виражається глибиною укліну. Наприклад, в Японії дітей навчають мистецтву уклонів з ранніх років, класифікуючи їх наступним чином: *вітальний уклін* – «есяку» – 15° для людей рівного статусу; *поважний уклін* – «кейрей» – 30° застосовується по відношенню до вчителів, керівників; *найвищий поважний уклін* – «сайкейрей» – 45° доречний, якщо людина вибачається за щось. Молодші за віком, нижчі за статусом особи завжди вклоняються першими. Особливе вшанування виражається укліном в підлогу.

Не останню роль у процесі комунікації відіграє відстань між комунікантами під час ділового, міжособистісного контакту; положення тіла в ході службових бесід, переговорів, симпозіумів, нарад; розташування робочих місць. Тож, особисте місце серед елементів невербальної комунікації належить **проксеміці**. Остання досліджує просторову поведінку при взаємодії людей, вплив просторових параметрів у процесі комунікації.

Вперше почав вивчати просторову організацію спілкування американський антрополог Е. Холл. Він проаналізував її закономірності, вплив відстані між співбесідниками, їх орієнтацію у просторі, ступінь близькості у міжособистісних стосунках. Антрополог дійшов висновку, що символічний простір є індивідуалізованим та культурно релятивним, вимірюється в сантиметрах та відбиває переживання учасників взаємодії.

Досліджуючи американську культуру в аспекті міжособистісного простору Дж. Холл виокремив наступні дистанції: *інтимна зона* (від 0 до 45 см) характерна для закоханих, передбачає спілкування з близькими людьми. Це, насамперед, довірливі відносини між співрозмовниками, зона невидимого кордону, американці іноді називають її «мильною бульбашкою». Іншими словами, це є зона прямого, довготривалого зорового контакту. Її межі коливаються залежно від душевного стану співрозмовника, відносин, які існують між комунікантами.

Особистісна зона (від 45 до 1,2 см) припускається при спілкуванні між друзями, колегами, родичами, знайомими. Персональної відстані людина тримається найчастіше. *Соціальна зона* (від 1,2 до 3,65 см) прийнятна для формально-рольового та робочого спілкування. Даної дистанції дотримуються учасники на бізнес-перемовинах, консультаціях, співпраці, колеги під час обговорення робочих питань, викладачі й студенти тощо. Поняття *публічної зони* (від 3,65 до 7,50 см) дотичне до громадських заходів. Її дотримуються під час церемоній, спектаклів, конференцій, прилюдних виступах, які розмежовують оратора та аудиторію. Публічна дистанція не передбачає взаємний обмін між тим хто говорить, і тим хто слухає.

Найчастіше відстань між співрозмовниками зумовлена структурою комунікативного акту, віком учасника комунікації, статтю (жінка допускає більш коротку дистанцію, ніж чоловік), станом здоров'я, соціальною роллю з позиції домінування/підкорення. Міжособистісний простір завжди регулюється чіткими правилами прийнятими в суспільстві, суб'єктом комунікації, який сам вирішує яка просторова зона для нього є бажаною.

Доречно наголосити, що просторова відстань між представниками різних культур досить різниться: жителі Північної Європи (шведи, шотландці, англійці), японці, китайці, корейці схильні зберігати більшу дистанцію, а от народи Середземномор'я допускають більш коротку міжособистісну дистанцію.

Межі просторових параметрів в бізнес-перемовинах визначаються об'єктами (столом, стільцем, ручкою, олівцем, папером на столі тощо), ліктями, руками. Наприклад: представники Скандинавських країн, мешканці Австралії потребують навколо себе вільного простору (*reviiri*) і намагаються триматися в метрі від співрозмовника; народи Близького Сходу, Араби найчастіше під час ділових розмов дотримуються дистанції 35-45 см (від кистьового суглоба до кінчиків пальців) відчуваючи себе при цьому досить комфортно; для бізнесменів Північної Європи, Індії дистанціювання складає 70-80 см (відстань витягнутої руки), латиноамериканці схильні забирати

частину чужого простору, перебуваючи на відстані 25-30 см. У Китаї оптимальна дистанція визначається розміром чайного столику між комунікантами.

Серед невербальних засобів спілкування з поміж вище перерахованих вирізняють *хронеміку*, яка вивчає сприйняття, використання, розподіл, оцінку часу в різних культурах. Розрахунок часу є частиною невербальної комунікації, адже включає в себе такі суттєві поняття як пунктуальність, готовність чекати особу, взаємодіяти з нею. Всі ці особливості сприйняття часу досить сильно впливають на стиль життя людини, розпорядок її дня, манеру пересуватися, комунікаційний процес, що позначається на часовому графіку міжкультурної бізнес-взаємодії.

Варто зазначити, що ставлення до часу досить істотно відрізняється в різних культурах країн світу у зв'язку з чим їх поділяють на *монохронні*, які відповідально ставляться до часу та *поліхронні*, для яких характерне довільне ставлення до часу. Іншими словами, реакція представників несхожих культур на тимчасові (часові) рамки в комунікаційному просторі доволі різноманітна.

До монохронних культур зараховують представників Німеччини, США, Великобританії, Франції, Південної Кореї, Китаю, Японії, Канади, Швейцарії, скандинавських і північноєвропейських країн, оскільки їм притаманна *лінійна система часу* – людина в даній культурі воліє займатися в один і той же відрізок часу тільки одним видом діяльності, одна справа йде послідовно за іншою. Для окреслених вище культур характерно обумовлення точного часу для проведення ділових співбесід, нарад, переговорів. Розпорядок денний повністю відповідає установленим графікам та попереднім домовленостям з бізнес-партнерами. Час є невідновленим ресурсом, який потрібно економити, зберігати, грамотно розподіляти. Тож, поетапне дотримання правил зустрічей, пунктуальність, висока повага до партнерів, з точки зору представників даних культур є запорукою успіху в діловому просторі.

До поліхронних культур належать Ірландія, Арабські Емірати, Індія, Латинська Америка, Туреччина, країни Близького Сходу, Середземномор'я,

яким притаманне *гнучке ставлення до часу*, цінуються доброзичливі стосунки із партнерами, спілкування є більш важливішим ресурсом, ніж час. Представники даних культур в один і той же час можуть займатися кількома справами, приймати незапланованих відвідувачів, відповідати на телефоні дзвінки посеред бізнес-зустрічі, вирішувати сімейні проблеми тощо. Нормою є не дотримання умов домовленості щодо часових рамок зустрічі, зміна планів в останню хвилину. Це породжує відсутність поважного ставлення до спланованих та узгоджених строків виконання тих чи інших дій. Отже, розпорядок дня для представників даних культур є чітко невиваженим, параметри часу довільні, пунктуальність не має особливого значення, але це не є завадою для досягнення максимального взаєморозуміння, успішного діалогу між діловими партнерами.

У невербальному комунікаційному просторі не останню роль відіграє *відлік часу*, за яким культури поділяють на «*формальні*» та «*неформальні*». Неформальний час пов'язаний з невизначеним відліком, «приблизно», а саме «через деякий час», «трохи раніше/пізніше», «після обіду», «у першій/другій половині дня». Формальний час навпаки, відраховує години досить точно – «близько однієї години», «сьогодні в 15.00», «після завтра в обід – 13.00». Не знання різних різновидів часу, їх несприйняття, незрозуміння може призводити до суттєвих перешкод у міжкультурній комунікації. Наприклад: фраза ірландця: «Я буду за хвилину» вимірюється досить по-різному. Найчастіше тривалість хвилини – це 4 хвилини 59 секунд, в графстві Літрим (провінція Коннахт) – 2 хвилини 52 секунди; в графстві Карлоу (провінція Ленстер) – 11 хвилин 30 секунд.

Доцільно наголосити, що акуратне ставлення людини до часу, точність дотримання встановлених часових графіків, розуміння часу в аспекті його протяжності притаманне не всім культурам. Звідси соціокультурну обумовленість в часовому еквіваленті має пунктуальність/спізнання. Наприклад: бельгійці, німці, шведи приходять на зустріч у точно призначений час, відхилення якого не перевищує 3-5 хвилин. Натомість,

австрійці, ізраїльтяни можуть затриматися на 10-15 хвилин; для іспанців, італійців, бразильців нормою є запізнення на 15-20 хвилин; ще вільніше розпоряджаються часом індуси, для яких, наприклад, запізнення на 40 хвилин не є злочином, оскільки і по сьогоднішнього дня побутує традиційне переконання: *важливу людину чекають всі*.

Діловий етикет західноєвропейських країн наголошує на неприпустимості будь-яких запізнень на важливі зустрічі. В залежності від статусу, серйозності заходу інтервал запізнень можливий (прийнятний) *від 7 до 15 хвилин*.

Досить своєрідним невербальним засобом спілкування є *аускультация* – *слухове сприйняття звуків і аудіальна поведінка людей у процесі комунікації (свист, звуки оплесків, стук, тупання ногами, клацання)*. Людина завжди занурена в різнобарвність *природних звуків*: вітру, блискавки, води, що капає, хуртовини, заметілі, лісу; *соціальних звуків*: книги, платівок, клавіатури, телефону, олівця, яким пишуть, будильника, музичних інструментів; *технічних звуків*: зброї, ремонту, транспорту, залізничного вокзалу, аеропорту, смс повідомлень – Viber, Whats App, Telegram тощо. Відтак, вона здатна відбирати, структурувати, фільтрувати, осмислювати все, що чує. Це дає можливість в процесі сприйняття звуків розмежовувати їх на важливі та неважливі. Наприклад: у процесі міжособистісної комунікації більшість із нас прикладаючи вказівний палець до губ видає звук «Тсс!», коли прагне повідомити про щось важливе. Але, коли цей звук лунає з дитячих вуст, то ймовірніше він означає бажання відкрити якусь таємницю. Втім, доросла людина за допомогою звуку «Тсс» сигналізує прохання: «говорити тихіше», а й іноді взагалі припинити розмову. В американському культурному середовищі даний звук є вираженням несхвалення.

Горлове прочищення (кахи-кахи) застосовується, коли комунікант хоче сповістити своїх співрозмовників про свою присутність у приміщенні. Не схвалюючи будь-яку дію, заперечуючи щось при розмові інколи від

співбесідника можна почути тривале цокання (кляцання) язиком, яке супроводжується киванням головою з боку в бік та підняттям брів.

У процесі комунікації люди постійно мають справу з *аудіальною поведінкою* яка є звичною, буденною, проте нормативною. Так, коли людина бажає увійти у якесь приміщення – кімнату, приймальню чи кабінет, культуроприйнятною поведінкою є стук у двері, і відповідно очікування схвального запрошення. Однак, навіть така дія є культурно-диференційованою, тобто залежить від того чи іншого регіону, національної традиції. Наприклад: представники слов'янських культур стукають лише один раз, східні народи (японці) – тричі, а ось для перевірки ванної кімнати – двічі. Поведінковим табу є стук у двері для входження в офіс у німців.

Всім знайомі дзвінки перед початком вистав, творчих вечорів, концертів, улюлюкання та бурхливі оплески глядачів з криками «браво» і свистом. Свист, тупотіння ногами є знаком схвалення в американському суспільстві, такі невербальні сигнали найчастіше застосовуються при публічних заходах, виступах політичного істеблїшменту.

Гучні звуки оплесків є доречними в українському академічному середовищі після виступу доповідача на конференції, натомість, в науковому осередку німців прийнято аплодисментами виражати своє замилювання, стукаючи кулаком по столу.

Особливо аускультация виявляє себе в музичній сфері. Комбінація різних звукових кодів, їх узгодження досить потужно впливає на комунікативний простір. «Естетична» сприйнятливність особи також залежить від культурної складової (традицій) та національного характеру: у різних народів світу спостерігаються і різні музичні уподобання. Нерідко чужа музика здається сумною/веселою, гучною/тихою, незрозумілою, дивною, моторошною. Тому, застосування її як зручного фону під час ділових перемовин, на презентаціях, прийомах є небажаним та недоречним, оскільки це може не тільки відволікати від суті обговорених питань, а й викликати небажані асоціації і пов'язані з ними переживання у комунікантів.

Окрім звуку як рівня зовнішніх шумових подразників, не останню роль в позамовній комунікації відіграє **ольфакція** (одорика). Даний елемент невербальної комунікації спрямований на *аналіз мови запахів, їх інтерпретацію, використання у якості повідомлення в процесі комунікативного акту*. Сприйняття запахів різних речовин у навколишньому середовищі відбувається завдяки нюху. Тому, іноді ольфакцію співвідносять з **одорологією** – наукою про природу та механізм нюху, виявлення, впізнання, осмислення та аналіз запахів.

Ольфакторними проявами є природні і штучні запахи людини, запахи навколишнього середовища. Останні, сприймаються особою через призму смислового переживання, і залежно від обставин, ситуації, місця перебування її інтерпретуються в аспекті приємні/неприємні, безпечні/небезпечні, шкідливі/нейтральні, збуджуючі/заспокійливі, привабливі/огидні, ті, що викликають напругу або навпаки розрядку. Сильна концентрація запахів завжди у свідомості людини викликає смислові асоціації. Наприклад: нудотний запах нашатирю, спирту в лікарнях, запах свіжоспеченого хліба в пекарні, застійної води у Венеції.

Національна варіативність сприйняття запахів та їх осмислення залежить від рівня культури суспільства та особистого нюхового досвіду окремої людини. З підвищенням культурного рівня суб'єкта, його здатність до вловлювання різноманітних запахів помітно зростає. Іншими словами, особа, яка має високий рівень культури розрізняє широкий спектр запахів: *емоційно-естетичні* (запах страху, тривоги, ненависті/симпатії), *асоціативні* (медовий аромат пов'язаний з літом, пасікою, дитинством).

Нюховий досвід людини залежить від багатьох факторів, по-перше від об'єктивних умов (температури і вологості повітря), по-друге, від функціонального стану організму, адже людська чутливість вище вранці та ввечері. З віком чутливість нюхової системи зменшується. Людям похилого віку складно ідентифікувати і розпізнавати пахучі речовини, запам'ятовувати

їх, навіть на короткий час. Максимальна ідентифікація запахів має місце між 20-40 роками, зниження її відбувається після 65-70 років.

Запах є індикатором емоційного настрою людини, поведінки, стану її здоров'я, роботи пам'яті. З першого разу вона здатна розрізнити від 1000 до 10 000 індивідуальних ароматів та їх запам'ятовувати. Науковцями доведено, що «нюхова» пам'ять менш схильна до впливу часу, ніж зорова. Оскільки запахи завжди викликають певне відчуття, вони зберігаються у пам'яті та легше розпізнаються людиною. Хвилюючими для неї залишаються лише ті запахи, які є значущими в смисловому плані, знайомими, натомість, решта здатні бентежити, викликати напруження, ускладнювати і виступати комунікативним бар'єром у процесі міжособистісного спілкування.

На сьогодні, в науковому колі не існує узагальненої диференціації запахів. Вперше класифікація запахів була запропонована шведським природодослідником К. Ліннеєм у роботі «Філософія ботаніки» (1751) і отримала назву ботанічної. Науковець виокремив *камфорні, наркотичні, ефірні, летючі, кислотні та лужні запахи*. Пізніше, досить своєрідну систематизацію запахів представив у 1964 р. американський вчений Дж. Еймур, який спробував зв'язати характер нюхового відчуття з певними властивостями хімічних сполук, що його викликають.

Науковець доводив, що гармонія навколишнього світу для людини відображена у первинних звуках (нотному стані – до, ре, мі, фа, соль, ля, сі), кольорах (спектр – червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий) і запахах (*камфороподібний, квітковий, мускусний, м'ятний, ефірний, гострий (їдкий) і гнильний*). Еймур намагався співвіднести запахи та звуки. Пізніше дослідники почали переводити запахи в колір, відтак, метафори кольору ставали метафорами запаху. Наприклад: запах пилу – сірий, запах міста – чорний, запах Батьківщини – зелений, запах талої води – білий, запах прілої землі – коричневий, запах любові/ненависті – червоний, запах перемоги – голосний, запах пшениці – той, що шелестить,

запах розкоші – кричущій. Такі країни як Франція, Голландія спеціалізуються на «нотах» запахів, вчать цьому мистецтву сучасну молодь.

Найбільш змістовною є систематика запахів в залежності від символічного значення: *соціальні* – це запахи міста/села, багатства/бідності, статті/віку, професійної орієнтації; *емоційно-ситуативні* – це запахи, які викликають позитивно/негативні емоції, пов'язані з тією чи іншою ситуацією в житті особистості (спогади, враження, значущі події); *релігійно-ритуальні* – це запахи ароматичних речовин, які є релігійними атрибутами богослужіння, символізують піднесення духу та очищення душі (у християнстві запашний екстракт ладану, оливкова олія, що використовується для елеопомазання, соборування та літургії; ароматна смола, як обов'язкова частина церемоній у буддистів та синтоїстів); *свої/чужі* – це запахи, які асоціюються у взаємодії культур (трав'янистий запах Південної Америки, сандаловий запах Східної культури); *національні* – це запахи, які співвідносяться з національною кухнею (їжею, стравами, напоями); *оцінні* – це запахи, які виражають ставлення індивіда до навколишнього світу; *символічні* – це запахи, які є маркером століття, епохи (запах комунізму – портретів, настільної лампи, книжок, годинника тощо, запах парфумів «Красная Москва» як символ Радянської епохи з 1924 р., запах грошей як символ постмодерної епохи). *«Гроші пожирають життя, їх запах вбиває його аромат. Цей запах викликає гостре збудження. Люди відкриваючи гаманець, постійно зустрічаються з ним».* (І.А. Белкін).

У сучасній ольфактології існує наступна класифікація запахів, до основних належать: *квітковий, фруктовий, смердючий, запах гарі, пряний, смолистий (запах скипидару)*. Натомість, у парфумерному мистецтві використовують свою систематизацію ароматів, яка була розроблена технічною комісією французького Товариства парфумерів. Вона включає в себе сім груп ароматів: *цитрусові*, основу яких складають ефірні масла, одержувані з бергамоту, лимона, апельсина, грейпфрута, а також фрукт юзу, петітгрейн та гіркуватий померанець; *квіткові*, акумулюють в собі цілий букет квітів або одну квітку, найчастіше це ефірні масла троянд, конвалії,

жасмину, туберози, фіалки, лілії, бузку, нарциса; *фужерні* є прототипом аромату «Fougere Рояль» («Королівський папороть»), їх основу становлять лаванда, деревина, герань, бергамот, дубовий мох та кумарин (синтетична речовина); *шипрові*, своєю назвою зобов'язані парфуму Коті «Chypre» (1917), містять в собі бергамот, дубовий мох, лимон, пачулі, ладанник-ладанник; *деревинні*, складаються з запаха сандалового дерева, кедра, пачулі, ветівера, а також ароматів смоли, цитрусових, лаванди; *східні (амброві)* запахи, що поєднують в собі ваніль та тваринні компоненти: мускус, цвіетту, амбру; *шкіряні*, з'явилися у 20-х рр. ХХ ст. основними нотами їх є запахи шкіри, тютюну, спаленого дерева.

Запахи тіла, косметики як умовні сигнали впливають на формування образу людини, її власного «Я» та взаємовідношення з нею. Заявити про себе особа може за допомогою парфумерії, а саме ароматичних виробів (духів, парфумерної води, туалетних парфумів, одеколонну, дезодоранту тощо). Відомо, що перші духи були створені на основі розмарину монахом-відлюдником для угорської королеви у 1367 р. та мали назву «Eau de hongarie» («Вода угорської королеви»). Нині, у розпорядженні парфумерів близько 3500 запашних речовин.

Сьогодні досить складно дотримуватися ольфакторного етикету, оскільки «ароматний фон» культур досить різноманітний. У Східній і Південно-Східній Азії споконвіку вважається, що запах не повинен нікого турбувати. В Японії кричущі, важкі аромати, які залишають по собі шлейф є недоречними. «Пов'язувати» аромат зі шкірою варто делікатно, доречним є поєднання сандалового дерева з мускусом, що відповідає парфуму *Peau de Reche* (популярний у японок). Тонкий «кремовий» аромат мускусу, білих квітів, рисової пудри є візитною карткою цієї країни.

У Китаї діапазон запахів видозмінюється в залежності від кліматичних особливостей провінцій. «Сухий» Пекін надає перевагу деревинним нотам, «теплий» Шанхай квітково-фруктовим композиціям. Жителі жарких та вологих провінцій любляють свіжі, але різкі аромати.

У Тайланді більша частина населення використовує квіткові води, омиваючи ними ноги, споліскуючи руки після їжі. Основним принципом азіатської ольфакторної культури є *less is more* (чим менше, тим прекрасніше), найчастіше використовуючи лосьйони для тіла, мило та шампунь, азіати нехтують духами зі спрею. «Прикриваючи» своє тіло за лаштунками парфумерних виробів людина створює інший світ – світ насолоди, пахощів, почуттів.

Вибір ароматів, нанесення духів, парфумерної води, туалетної води, одеколону є актом культури. Ідеальною поверхнею, яка зберігає запах є шкіра, тому, для більшої стійкості аромати наносять на «температурні» точки тіла або так звані точки пульсу. У цих місцях кровоносні судини знаходяться близько до шкіри, температура цих ділянок трохи вище. Все це сприяє розкриттю і поширенню аромату.

Такими місцями вважаються: *зап'ястя*, де аромат тримається особливо довго; *зона за вухами*, де ідеальні умови для розігрівання та випаровування пахощів; *задня частина шиї*, збризнувши внутрішню сторону комірця, запах залишається непомітним для оточуючих; *внутрішня частина ліктя*, що вважається більш спокусливою, ніж зап'ястя, *задня область коліна*, яка є досить «ефективною» у чоловіків для зваблення жінок.

Фахівці радять використовувати спеціальні пахощі також і для волосся, оскільки ореол аромату на них тримається досить довго. Однак, варто наносити парфумерні вироби спочатку на щітку і лише потім розчешувати волосся. Довше «грають» ароматні композиції в області пупка. Розкриваючи ноти парфуму при взаємодії з вітром вони м'яко «розносять» запах не нав'язуючи його оточуючим. Не бажано розтирати парфумерні вироби, будь-який аромат є багат шаровим, спочатку розкриваються верхні ноти, потім починають «звучати» середні, і в кінці базові. Варто дати парфумерним виробам висохнути.

Тож, секрет нанесення парфумів та їх зберігання залежить від особливих місць і відмінних умов для випаровування амбре.

Багатозначними соціально-культурними явищами в позамовній комунікації, що споріднюють/розмежовують людей є прийоми їжі, трапези, банкету, кулінарні смаки та харчова поведінка за столом. Саме завдяки їм проявляється специфіка культури нації, відображається національна ментальність, характер того чи іншого регіону, етносу, народу, відбивається культурна картина світу. Мова йде про наступний елемент невербальної комунікації *гастіку*, яка спрямована на дослідження смакових відчуттів пов'язаних із їжею та напоями, харчові пристрасті, уподобання під час частувань, кулінарне мистецтво, гастрономію, національно-культурні «харчові звички», правила поведінки за столом у міжкультурному середовищі та інше.

Відомо, що харчування різних народів світу різняться в залежності від природних умов проживання, клімату, температурного режиму, історичного розвитку того чи іншого етносу, нації, народу. Не останню роль відіграють традиційні види господарської діяльності, історично сформовані процеси виробництва, вплив сусідніх народів, місцевість та багато інших факторів. Кулінарні уподобання, харчові пристрасті, звички відображаються в регіональній і місцевій кулінарії, в національних кухнях і служать показником соціокультурного розвитку особистості.

Їжа підтримує людське існування, харчові елементи біологічно формують і розвивають індивіда, поживні речовини визначають фізичний стан здоров'я, самопочуття, настрої особистості. Вона конструє соціальне і культурне життя окремо взятого індивіда. Як символічний акт дозволяє людям комунікувати, співпрацювати в процесі її приготування та вживання. Вишукані, розкішні і смачно приготовані страви визначають «самість» людини. Їжа проводить різні кордони між багатими та жебраками, є індикатор «межі бідності/заможності», тож, яка їжа є доступна і в якій кількості для населення.

Харчування людини є фактором зовнішньої (тілесної) ідентичності – худі/повні, молоді/старі. Забезпеченість якісною їжею, її кількість, режим харчування, помірне вживання завжди створюють і передають образ «Я» для

іншого. Відомо, що в деяких культурах «пишність» форм є показником краси, символом багатства, родючості, здоров'я та ситості. Наприклад: у Мексиці, Афганістані, ПАР, на острові Самоа невелика повнота, округлі форми у жінок є зразком привабливості, натомість, у Саудівській Аравії є символом високого соціального статусу. Нормально та природньо бути «гладенькою» в ОАЕ, мати невеликий животик жінці у Греції, красиві сідниці у представниць слабкої статті Бразилії. Повнота в цих країнах є результатом історичної спадщини, економічних умов, клімату, стану здоров'я, відтак, *«там, де худий помре, повний лише схудне»*.

Вибір та вживання їжі служить показником приналежності до певних соціальних і культурних груп, наприклад, вегетаріанство, сиродіння, фрукторіанство тощо. Харчові звички є потужними ідентифікаторами національної, географічної ідентичності. Спосіб вибору продуктів харчування, приготування та споживання відображається в різновидах кулінарії, а саме в регіональній, національній кухні: італійська, іспанська, китайська, японська, корейська, французька, англійська тощо. Національна кухня виступає індикатором самобутності нації, наприклад: піца, макаронні вироби, равіоли, пасти, соуси, сири, маслини, оливкова олія характерні для італійської кулінарії; нідерландська гастика славиться бутербродами, брюссельською капустою, відвареною картоплею, ковбасами, рибними стравами, соусами, тушкованими овочами.

Спільне вживання їжі/питва є невід'ємною складовою іншокультурного середовища. Застілля різного роду (банкети, трапези, ділові побачення, прийоми – «шведський стіл», «фуршет», коктейльний прийом тощо) та їх специфіка відображають нормативно-ціннісну основу будь-якої культури, символічна ритуальність якого визначає соціально рольову статусність особи, рівень гостинності господарів, дружні відносини в середині соціальної групи, спільноти, прошарку.

Національно-культурні правила поведінки за столом досить різноманітні, залежать від традицій, звичаїв прийнятих в тому чи іншому

середовищі. Для уникнення проблем, непорозумінь, сварок та навіть культурного шоку необхідні знання гастрономічного етикету різних країн. Наприклад: у багатьох країнах Європи чітко регламентовані правила прийому їжі, специфіка сервірування столу, вибір і подача страв, план розсаджування гостей, правила користування столовими наборами тощо.

Найбільш урочистими за своїм характером і почесними видами прийомів є сніданок та обід. Зазвичай тривалість сніданку визначається правилами етикету і становить від 1 години до 1.50 хвилин, з яких 45-60 хвилин присутні проводять за столом. Час обіду більш тривалий, і зазвичай буває від 2 – 2.50 хвилин, при цьому близько двох годин гості сидять за столом.

Організація застілля (офіційного, ділового) починається зі складання списку запрошених, плану розміщення гостей з дотриманням їх службового або соціального становища. Зазвичай, почесним є місце за столом напроти вхідних дверей. Однак, якщо двері знаходяться збоку, тоді на стороні столу, ближче до вікон, які виходять на вулицю.

На приватному обіді, в колі чоловіків, першим є місце праворуч від господаря столу, другим – зліва від нього. Гість високого рангу може займати місце глави столу сидячи напроти господаря будинку, проте, почесним все ж залишається місце праворуч від останнього. Інше розташування за столом, коли присутня господиня. У цьому випадку, першим вважається місце праворуч від господині будинку, другим – праворуч від господаря будинку.

Найменш почесними вважаються місця на торцях столу (за винятком тих випадків, коли господар будинку очолює стіл), тому саджати на ці місця гостей, особливо жінок, не рекомендується. У європейській культурі при складанні плану розсадки варто звертати увагу на наступне, жінка не повинна сидіти поруч із жінкою, а чоловік – поруч з дружиною. При розміщенні гостей за столом варто враховувати не тільки їх вік, але й характер та темперамент.

Важлива роль завжди відводиться господарям, які влаштовують прийом. Для того, щоб гості не нудьгували господар і господиня повинні підключати

до бесіди присутніх, розмовляти на теми, які цікавлять всіх. Спонукає дружельнобній атмосфері та хорошему настрою всіх запрошених.

Згідно встановлених правил етикету у західноєвропейських культурах приходити на обід (сніданок) варто завчасно або на п'ять-десять хвилин раніше. Господарі чекають гостей, що запізнилися не більше 15 хвилин, а потім всіх запрошують до столу. Не варто довгим чеканням виокремлювати гостей. Якщо вже всі сіли за стіл, людина, що спізнилася повинна підійти до господині або господарю будинку, привітатися і вибачитися за запізнення. При цьому господарі не встають з-за столу, не з'ясовують чому гість затримався.

Перед обідом (сніданком) господарі зустрічають гостей біля входу в їдальню або в приміщенні поруч з їдальнею. Запрошених представляють один одному, якщо до цього вони були незнайомі. Господиня та господар повинні дати зрозуміти, що учасники застілля є бажаними.

Перед посадкою за стіл, кожен із запрошених самотійно знайомиться з відведеним для нього місцем, читаючи своє прізвище на картці, яка має бути покладена за тарілкою ближче до центру столу. Така офіційна система розсадки є традиційною в європейській культурі, що дає можливість швидше посадити всіх гостей.

Якщо запрошених багато, то на невеличкому столі при вході в їдальню є схема столу, на якій прізвищами запрошених призначені місця за столом. Коли присутні сіли за стіл і почали подавати страви, першою розпочинає споживати їжу господиня, після того як обслужили три-чотири особи. Своєю дією господиня будинку запрошує приступити всіх до споживання їжі. Чоловіки починають їсти після споживання їжі жінками, які сидять біля них поруч.

Відповідно до європейського церемоніального етикету подавати страви починають з пані, що сидить праворуч від господаря. Подають страви та сигари з боку лівої руки, супи та напої з правої. Забирають тарілки справа. Якщо один із столових наборів ніж або виделка (ложка) впали у запрошеного гостя їх заміняють на чисті. Меню сніданку складається з однієї або двох

страв холодної закуски, одного гарячого рибного блюда, одного гарячого м'ясного блюда, десерту, кофе або чаю. Меню обіду відрізняється від меню сніданку тим, що після холодних закусок подається суп.

На відміну від азіатських країн у європейців досить складна сервіровка столу. Крайня зліва від тарілки виделка необхідна для закуски, праворуч від неї, ближче до тарілки, кладеться виделка для рибних страв, і, нарешті, поруч з тарілкою кладеться виделка для м'ясних страв. Ложка для супу лежить праворуч від тарілки. Зліва від неї в такому ж порядку, як і виделка, кладуться відповідно ніж для закуски, ніж для рибного страв і ніж для м'ясних. Ножі кладуть лезом до тарілки. Виделки кладуться вістрям вгору, а ложки опуклістю вниз, щоб зубці виделки і гострі краї ложки не зіпсували скатертину. Ножів і виделок ніколи не кладуть на стіл більше трьох пар. До деяких страв подають додаткові набори, наприклад: для страв з устриць і крабів – спеціальну невелику виделку, до фруктів – фруктову виделку і фруктовий ніж. Прямо за тарілкою паралельно краю столу, кладуть десертну і чайну ложки. Для вершкового масла окремо подається ніж, який розміщують на невеликому блюдці для хліба, яке ставиться з лівого боку від тарілки. Набори для солі та перцю ставлять з лівого боку від тарілки, ближче до центру. Полотняна серветка ставиться на тарілку, під час споживання їжі її кладуть на коліна. Накрохмаленою серветкою не витирають руки чи губи, використовують бумажняні серветки на столі. Перед виходом з-за столу серветку кладуть з правого боку від тарілки, а якщо тарілка прибрана, то в центрі. Право першою покласти на стіл серветку належить господині (господарю будинку). Цим символічним жестом показують, що обід закінчено і гості можуть вставати з-за столу та переходити в іншу кімнату або вітальню, де подаються напої. Першим покидає господарів почесний гість, саме він є ініціатором завершення прийому. Після нього поступово починають йти і інші гості, дякуючи за смачні страви та приємно проведений час. Компетентність у сфері гастрономічного етикету будь-то європейського,

східного, латиноамериканського дає можливість уникнути або мінімізувати конфліктні ситуації у міжкультурному середовищі.

Натомість, харчова поведінка включає в себе не тільки споживання їжі, манеру поведінки за столом, але також символічні особливості святкових страв. Прогляньте харчування як символ події в різних культурах: іменини, хрестини, весілля, романтична вечеря, поминки тощо.

Їжа/питво є ознакою стиля життя людини, наявність/відсутність їх визначає режим харчування, моду на продукти харчування, вплив реклами та маркетингових ходів на споживання. Їжа як соціальний феномен служить показником походження, статусу, багатства, влади особи, є і залишається маркером соціальної групи, класу, нації тощо. Вибір/споживання продуктів харчування, їх кількість, якість визначає високий рівень буття людини. Володіння їжею в різних культурах залишається символом влади, сили, процвітання, достатку, добробуту та благополуччя.

У комунікативному полі особливе значення займають *наочні елементи невербальної комунікації*. До них науковці найчастіше зараховують фізіономіку, тип та вимір тіла, стиль одягу, прикраси, зачіску, макіяж, аксесуари, предмети особистого вжитку (окуляри, гудзики, носові хустинки, краватки, парасольки, капелюхи, сумочки тощо). Вони не будучи безпосередньо елементами комунікації можуть багато «розповісти» про співрозмовника, а саме про його внутрішній, почуттєво-емоційний стан, характер, статусно-рольові функції, положення в суспільстві, професію.

Готуючи відповідь на третє запитання семінарського заняття зверніть увагу, що культурно-специфічні особливості паравербальної комунікації розкривають через просодіку та екстралінгвістику. Всі невербальні голосові сигнали позначають поняттям *паралінгвістика*, властивості якої проявляються в змінах голосу, що супроводжуються проголошенням фонем, а також, змінами зумовленими індивідуальними ознаками співрозмовника (статтю, походженням, віком), легкістю дихання і мелодикою. **Паралінгвістика** включає в себе систему вокалізації (якість голосу, його

діапазон, тональність), досліджує специфіку типу голосу (ніжний, хрипкий, буркотливий, шепіт тощо) та його якість у процесі спілкування.

У свою чергу **просодика** – це загальна назва ритміко-інтонаційних аспектів мови, як висота, гучність голосового тону, тембр голосу, сила наголосу. Натомість, **екстралінгвістична система** – це індивідуальні (унікальні) властивості голосу, які дотичні до манери говоріння, відтак, асоціюються зі стилем мови. Голосовий апарат базуючись на анатомічно-фізіологічному походженні дозволяє розпізнавати голоса родичів, знайомих, колег. Для екстралінгвістики характерне включення в мову пауз, психофізіологічних виявів емоцій індивіда: сміх, плач, кашель, зітхання, охання, позіхання тощо. Людський голос здатен надавати інформацію про емоційний стан співрозмовника, міжособистісні відносини, соціальне походження, приналежність до певної соціальної групи та культури.

Отже, кожній самобутній культурі властива своя жестикуляція, своя хода, своя манера кланятися, брати під руку, пити чай/каву, говорити та слухати.

Рекомендована література

Основна:

- Левицький А. Е.**, Борисенко Н. Д., Савчук І. І. Теорія міжкультурної комунікації: працюємо самостійно: навч. посіб. Київ: Логос, 2011. 127 с.
- Манакін В. М.** Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
- Сайтарли І. А.** Культура міжособистісних стосунків: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2007. 240 с.

Додаткова:

- Аверкина Л. А.** Невербальная коммуникация – важный аспект межкультурной коммуникации. *Вестник МГЛУ*. 2008. №554. С. 123–133.
- Гарькавец С. А.** Психология невербального общения: учеб. пособие. Северодонецк: Изд-во «Петит», 2015. 214 с.

Еда и культура. I Международный научно-практический симпозиум «Традиционная культура в современном мире. История еды и традиции питания народов мира». 30-е октября – 1-е ноября 2014. Москва: Центр по изучению взаимодействия культур, 2015. 362 с.

Коццолино М. Невербальная коммуникация. Теории, функции, язык и знак / пер. с итал. О. А. Шипиловой. Харьков: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2015. 224 с.

Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. Москва: Языки славянской культуры, 2005. 228 с.

Кудинова Е. С. Взаимодействие невербальных и речевых характеристик в процессе коммуникации. *Вестник МГЛУ*. 2010. №1(580). С. 55–78.

Мартынова Е. М. Невербальная коммуникация: теории и мнения. *Вестник Челябинского государственного педагогического университета*. 2014. №8. С. 227–233.

Пронников В. А., Ладанов И. Д. Язык мимики и жестов. Москва: ИПО Профиздат, 2001. 224 с.

Першоджерела:

Айслер-Мертц К. Язык жестов / пер. с англ. К. Давыдовой. Киев: ФАИР-ПРЕСС, 2003. 160 с.

Пиз А., Пиз Б. Язык телодвижений: как читать мысли окружающих по их жестам / пер. с англ. Т. Новиковой. Москва: Изд-во Эксмо, 2015. 448 с.

Хедвиг Л. Язык тела. Руководство для профессионалов / пер. с англ. Москва: Гуманитарный центр, 2016. 332 с.

Завдання для самостійної роботи.

1. Охарактеризуйте невербальне спілкування в різних обставинах – від неформального до офіційного.
2. Проаналізуйте «мову тіла» у різних народів світу. Зауважте спільні/відмінні риси.
3. Зазначте найпоширеніші жести, пози українців.
4. Зробіть порівняльний аналіз «начальницьких» і «холуйських» поз.
5. Вкажіть, яку роль відіграє «комфортність» у просторовій-організації процесу спілкування?
6. Дайте відповідь на запитання, які існують традиції візуальних контактів у європейських країнах?
7. Проаналізуйте візуальну поведінку жіночої/чоловічої статі.
8. Окресліть значення «культури запахів», косметики, татуювання в процесі міжкультурної комунікації.
9. Назвіть, які сучасні предмети беруть участь у комунікативному акті?
10. Охарактеризуйте аускультацію та її роль у міжособистісному спілкуванні.
11. Проаналізуйте подарунковий етикет в різних державах.
12. Розкрийте культурно-специфічні особливості паравербальної комунікації.

Тема 7. Своєрідність міжкультурних конфліктів. Конфліктогенність.

1. Сутність конфлікту. Поняття «конфліктної ситуації».
2. Причини та етапи розвитку міжкультурного конфлікту.
3. Засоби вирішення міжкультурних конфліктів.

Методичні поради при підготовці до семінарського заняття

Під час ознайомлення із запропонованою тематикою, зверніться до спеціалізованої літератури, оскільки конфлікт є універсальним явищем, яке властиве будь-якому суспільству в аспекті його соціального розвитку. Конфлікт продукт внутрішнього життя соціуму, існує в ньому споконвічно, має прояви у різноманітних стосунках між людьми (у сварках, суперечках, суперництві, дискусіях, дебатах, гострих соціальних зіткненнях, протестах, бунтах, страйках тощо). **Конфлікт** узагальнено розглядається як стан (прояв) суперечності, іноді як «усвідомлене протиріччя».

В конфліктології існують різні формулювання даної дефініції, найчастіше він тлумачиться як *зіткнення інтересів, ціннісних орієнтацій, поглядів, потреб (матеріальних, соціальних, духовних), мотивів, претензій на певний статус, владу, позицій престижу між суб'єктами взаємодії*. Протидіючі сторони перебуваючи в конфлікті здатні нейтралізувати, заподіяти збитків або знищити супротивника.

Конфлікти маючи просторово-часовий характер існування, найчастіше «підігріваються» людською діяльністю, в аспекті власного вибору і в сприйнятті *іншого* насамперед як *чужого*. Будь-якому конфлікту передуює конфліктна ситуація, де «визначеність виявляє себе як істотна відмінність і, виступаючи в протилежності до чогось іншого, породжує колізію» (Г. В. Ф. Гегель). Іншими словами, **конфліктна ситуація** – це *зіткнення сторін, різноманітних світів (мовного, соціального, міжпоколінного тощо), інтенцій, культурних цілісних утворень*.

Конфліктність, маючи своїм джерелом елементарні людські стосунки, пронизує всі сторони соціального буття, де міжкультурне спілкування не є виключенням. У даній площині конфлікт розглядається як усвідомлена суперечність між учасниками взаємодії, вихід за певні правила та норми комунікативної поведінки. У процесі комунікації між представниками різних мовно-культурних традицій причинами напруженості/конфлікту найчастіше бувають помилки атрибуції.

Переходячи до розгляду другого питання семінарського заняття, варто відмітити, що термін міжкультурний конфлікт зарубіжні дослідники здебільшого використовують для позначення будь-якого конфлікту між представниками різних культур. Як один із видів соціальних конфліктів *міжкультурний конфлікт* являє собою *загострення протиріч між суб'єктами культури – носіїв різних ціннісно-сміслових, нормативних установок, інтерпретацій, оцінок, стереотипів та упереджень стосовно власної і чужої культури.*

Несприйняття самобутності кожної культури, її традицій, інновацій, світогляду, норм і правил поведінки, все це є запорукою культурного конфлікту. У науковій літературі найчастіше виокремлюють наступні його види: конфлікти між різними етнічними групами та їх культурами; конфлікти між релігійними групами, представниками різних релігій або течій всередині окремих релігій; конфлікти між поколіннями, носіями різних субкультур; конфлікти між різними частинами єдиної нормативної системи домінуючої культури; конфлікти між традиціями та новаціями в культурі; конфлікти між різними лінгвокультурними спільнотами, їх окремими представниками, що виникають внаслідок мовних бар'єрів та інтерпретаційних помилок.

Для міжкультурних конфліктів характерна поліваріантна типологізація яка залежить від їх тривалості, масштабу, гостроти, часу, місця, засобів регулювання. Наприклад: в залежності від часу протікання їх поділяють на постійні, тривалі і короткочасні; за характером протікання дійсні, уявні, випадкові. Для вирішення конкретних практичних завдань найчастіше

міжкультурні конфлікти репрезентують в аспекті їх міжгрупового, міжетнічного, міжнаціонального, міжнародного характеру.

Причинами виникнення міжкультурних конфліктів у комунікаційній площині переважно виокремлюють *допущення подібності* в спілкуванні один з одним у процесі комунікації, без врахування її соціально-культурної складової. Комунікація будучи продуктом культури і видозмінюючись, здатна приводити до протиріч у міжкультурній взаємодії. Ще однією із причин при спілкуванні між комунікантами є *незнання* досконало мови співрозмовника. Використовуючи слова, фрази, типові вирази іноземною мовою не завжди комунікант здатен донести потрібну інформацію без врахування невербальної складової комунікаційного акту. Складності з інтерпретацією повідомлення і мовні відмінності є причиною непорозумінь між співрозмовниками. Конфронтація в процесі комунікації можлива при *помилковому трактуванні позамовного спілкування*. Невміння правильно зчитувати сигнали, реагувати на них, відповідно, тільки в межах своєї власної культури, найчастіше призводить до негативної диспозиційної атрибуції. Іншими словами, не досить точне тлумачення та розуміння невербальної поведінки співрозмовника здатне сприяти культурному конфлікту. Спричинити непорозуміння можуть *стереотипи/упередження*, певні уявлення про представників іншої культури. Очікувана, передбачувана поведінка щодо інших людей завжди обумовлена «своїми» культурними фільтрами та етноцентризмом і часто призводить до негативної атрибуції. Сприйняття іншого через усталену систему стереотипів здатне призвести до суттєвих перешкод у комунікативному акті, а саме, не спроможності об'єктивно «схопити» інакшого не спотворюючи інформацію отриману від нього. В основі культурного конфлікту завжди лежить аксіологічна складова. Він обумовлений несумісністю *оціночних позицій*, світоглядних установок і традиційних цінностей. Отже, причиною непорозумінь є прагнення оцінювати «чужого». Зайва *тривога* та *стрес* є джерелом міжкультурних конфліктів. Виходячи зі сфери звичної внутрішньо-культурної комунікації в

межах власного соціокультурного поля, співрозмовник найчастіше перебуває в стані напруги і не здатен адекватно мислити і сприймати отриману інформацію від іншого. *Емоційно-психологічна складова* є також запорукою міжкультурних конфліктів в залежності від специфіки культури (контактна/дистантна). *Нормативно-рольова неузгодженість* (особливо між чоловіком та жінкою), розбіжність між культурними нормами і сталими в суспільстві правилами (припустиме/дозволене) є причиною труднощів при міжкультурній комунікації. Тож, конфлікт у міжкультурній площині це перш за все порушення комунікації, розбіжність індивідуальних і суспільних цінностей, розлад між очікуваннями, практичними намірами й вчинками особи, усіякі непорозуміння, логічні помилки і семантичні труднощі у процесі контактування, вади і недосконалі інтерпретація повідомлень.

Зіткненню «конфліктуючих свідомостей» передують певні етапи (стадії) розвитку міжкультурного конфлікту: передконфліктна, конфліктна, розв'язання або вирішення, післяконфліктна. Передконфліктна ситуація передбачає собою виникнення суперечностей між комунікантами з приводу спірності стану речей, зростання недовіри та соціальної напруженості, взаємних претензій і накопичених образ. Також, прагнення довести свою правоту, замикання на своїх власних стереотипах, поява упередженості й ворожості в емоційній сфері, формування образу «ворога» та установка на конфлікт. Поштовхом до переростання конфліктної ситуації в конфлікт виступає інцидент. Він є приводом для початку безпосереднього зіткнення сторін. У процесі комунікації в «конфліктній поведінці» досить яскраво проявляються негативні емоції, почуття співрозмовників, вони ухиляються від звичайної моделі поводження і подальший розвиток відносин може відбуватися як в конструктивній так і в деструктивній площині.

Передостанньою стадією міжкультурного конфлікту є його розв'язання. У міжособистісних та міжгрупових конфліктах припускається проведення переговорів (позиції, що споконвічно значно розходилися, стають ідентичними), оформлення доступних (усно/письмових)

домовленостей, взаємних зобов'язань сторін. У вирішенні міжкультурних протиріч найчастіше застосовують метод компромісу, заснований на взаємних поступках сторін або метод консенсусу, орієнтований на спільне вирішення існуючих проблем. Для урегулювання конфліктних ситуацій в процесі ведення переговорів найчастіше керуються різноманітними стилями поведінки: *суперництво, співробітництво, відхід від конфлікту, поступливість, пристосування*. Післяконфліктна стадія знаменує собою нові відносини між комунікантами, нове бачення стану речей, нову оцінку своїх сил та можливостей.

Варто зазначити, що розв'язання конфліктів визначається насамперед, особливостями культур учасників конфлікту. Наприклад: різні складні питання в японській діловій сфері вирішуються за допомогою усної домовленості сторін, дана практика не є доречною для американського бізнес-середовища, де спокійно розмовляти з партнером, який не дотримується вимог контракту просто неможливо. Досить культурно відмінні методи вирішення конфліктів між китайськими та британськими менеджерами. Перші, вважають за краще вибирати пасивний стиль поведінки – «компроміс» або «консенсус», натомість, другі надають перевагу стилю «співпраці» або «змагання». Прихильність китайців до таких стилів поведінки пояснюється концептом «обличчя» та його збереженням, станом гармонії та злагоди у міжособистісних відносинах. Як відомо, втрата почуття власної гідності, невміння тримати себе в руках, створювати ситуації, які провокують «втрату обличчя» партнера в китайській культурі є неприпустимим.

І наостанок, проблема конфлікту нерозривно пов'язана з ***міжкультурною-комунікативною компетентністю***, а безпосередньо, зі *здатністю здійснювати ефективну комунікацію в міжкультурному контексті*. Бути культурно компетентним – це позитивно осягати різноманітні етнокультурні групи, виявляти бажання спілкуватися з представниками різних мовно-культурних традицій, сприймати мовне/культурне розмаїття, проявляти толерантність, терпимість до

іншокультурного середовища, визнавати інші культурні цінності, звичаї, традиції, спосіб життя та стиль мислення, дотримуватися універсальних правил і норм міжнародного етикету. Наявність комплексу знань, умінь, навичок дозволяє адекватно оцінити комунікативну ситуацію, мінімізувати конфліктогенність в межах діалогу культур, яка закріплена в параметрах індивідуальної і суспільної свідомості мовця.

Рекомендована література

Основна:

Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: учеб. пособие. Санкт-Петербург: ЮНИТИ, 2016. 528 с.

Березовська Л. І. Психологія конфлікту: навч.-метод. посібник. Мукачево: МДУ, 2016. 201 с.

Конфліктологія: навч. посіб. / за ред. В. М. Петюха, Л. В. Торгової. Київ: КНЕУ, 2003. 315 с.

Мілютіна К.Л., Максимов М.В. Психологія міжкультурної комунікації: навч. посіб. Київ: Віпол, 2014. 256 с.

Психологія конфлікту: навчально-методичний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання / В. Я. Галаган, В. Ф. Орлов, О. М. Отич, О. О. Фурса. Київ: ДЕДУТ, 2008. 422 с.

Додаткова:

Батхина А. А. Стратегии поведения в межкультурном конфликте: обзор зарубежных исследований. *Социальная психология и общество*. 2017. Том.8 №3. С. 45–62.

Большаков А. Г., Несмелов М. Ю. Конфликтология организаций: учеб. пособие. Москва: МЗ Пресс, 2001. 182 с.

Гайдук Н. Концептуальні засади застосування посередництва при розв'язанні конфліктів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2003. № 6. С. 147–157.

Герасіна Л. М., Панов М. І., Осіпова Н. П. Конфліктологія. Харків: Право, 2002. 256 с.

Герман Н. Ф. Предотвращение конфликтов и достижение взаимопонимания в деловой межкультурной коммуникации. *Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств*. 2013. № 1(33). С. 55–60.

Гришина Н. В. Психология конфликта. Санкт-Петербург: Питер, 2015. 576 с.

Котова Е. Г. Понятие «культурный конфликт» в межкультурной коммуникации. *Вестник научных конференций*. 2015. № 3. С. 92–93.

Мастенбрук У. Управление конфликтными ситуациями и развитие организации. Москва: ИНФРА-М, 1996. 256 с.

Тимофієнко Т. Культура спілкування в конфліктній ситуації. Семінар-тренінг. *Психолог*. 2013. №4. С. 38–42.

Першоджерела:

Бесемер Х. Медиация. Посредничество в конфликте / пер. с нем. Н. В. Маловойвой. Калуга: Духовное познание, 2004. 176 с.

Регьер Н. Конфликт – это подарок. Как направить энергию разногласий в мирное русло / пер. с англ. И. Литвинова. Москва: Изд-во Манн, Иванов и Фербер, 2018. 345 с.

Шапиро Д. На эмоциях. Как улаживать самые болезненные конфликты в семье и на работе / пер. с англ. К. Татарниковой. Москва: Изд-во Альпина Паблишер, 2016. 452 с.

Завдання для самостійної роботи.

1. Проаналізуйте наступні терміни «конфлікт» і «міжкультурний конфлікт».
2. Розгляньте особистісні причини виникнення конфліктних ситуацій.
3. Розкрийте об'єктивні та організаційно-управлінські умови попередження конфліктів.
4. Окресліть переговорні моделі розв'язання конфліктів.
5. Яку роль відіграє участь третьої сторони у розв'язанні конфліктів?
6. Вкажіть на основні труднощі в роботі медіаторів.

V. ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ. СЕМЕСТРОВИЙ КОНТРОЛЬ СТУДЕНТІВ

Семінарське заняття передбачає самостійне опрацювання запропонованих тем і проблемних питань, які відповідають змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення. Семінари проводяться лише з основних і найбільш актуальних питань навчальної програми. Вони дають можливість студенту поглиблено вивчити тематику курсу, закріпити теоретичні знання отриманні на лекційних заняттях.

Усі семінарські заняття з дисципліни «Міжкультурна комунікація: теорія і соціальна практика» проходять у вигляді повідомлень, доповідей, діалогічного мовлення – диспуту між групою студентів і викладачем. Кожен студент у групі повинен самостійно ознайомитися з навчальною та науковою літературою, першоджерелами, які запропоновані для кращого поглиблення знань із зазначеної теми.

Викладач може провести на семінарському занятті фронтальне опитування з запропонованої тематики, особливу увагу сконцентрувати на понятійно-категоріальному апараті (термінах, поняттях, визначеннях) навчальної дисципліни, основних проблемах, вузлових питаннях. Він має право задавати основні, додаткові та допоміжні запитання з обговореної тематики семінарського заняття як доповідачу, так і всій групі.

У кінці заняття викладач коментує виступи, надає характеристику кожній відповіді та виставляє бали тим студентам, які активно працювали. Ним оцінюється лише змістовна усна відповідь студента на семінарському занятті у вигляді доповіді (де має місце повне і концептуальне розкриття окремого запитання семінару), доповнення, анонсованої дискусії, аргументованої точки зору.

На особливу увагу заслуговують знання першоджерел. Також, оцінюється якість виступу кожного студента на семінарі, його самостійне творче мислення, критичне осмислення матеріалу, різноплановість поглядів на наукову проблему, переконлива інформативність, зв'язок теоретичних положень з практикою.

Впродовж семестру з навчальної дисципліни «Міжкультурна комунікація: теорія і соціальна практика» передбачається проведення рубіжного контролю студентів. Рубіжний (модульний) контроль проводиться викладачем на лекційному занятті для перевірки рівня знань студентів після вивчення першої «Культурно-антропологічні основи міжкультурної комунікації» та другої «Комунікація у контексті міжкультурної взаємодії» частини робочої програми навчальної дисципліни. Здійснюється зріз знань у формі контрольних робіт, тестування. Результати рубіжного контролю, тести є основною інформацією при проведенні диференційованого заліку.

Зразок контрольних робіт

Варіант №1.

1. Акультурація як комунікація.
2. Світові масмедіа як провідники культурної глобалізації.

Варіант №2.

1. Концепції соціокультурної динаміки.
2. Формальне та неформальне спілкування.

Варіант №3.

1. Механізми розвитку «культурного шоку». Модель кривої адаптації.
2. Концепція культурної глобалізації З. Баумана.

Варіант №4.

1. Толерантність – інтолерантність в міжкультурній комунікації.
2. Автокомунікація та її вплив на культуру.

Варіант №5.

1. Поняття «свій/чужий» у міжкультурній комунікації.
2. Інкультурація та соціалізація як форми засвоєння культури.

Зразок тестових завдань

1. Утвердження міжкультурної комунікації в Європі як навчальної дисципліни відбулося у:

- А) 60-х рр. XX ст.;
- Б) 70-х рр. XX ст.;

- В) 90-х рр.. ХХ ст.;
- Г) на поч. ХХІ ст.

2. Засвоєння класичної культурної спадщини, збагачення духовного світу особистості є результатом процесу:

- А) соціалізації;
- Б) інкультурації;
- В) інтеріоризації;
- Г) асиміляції.

3. Механізм, за допомогою якого етнічна група «передає себе у спадок» своїм новим членам, передусім, дітям називається:

- А) культурне виснаження;
- Б) культурна акумуляція;
- В) культурна трансмісія;
- Г) непряма трансмісія.

4. Для засвоєння чужої культури необхідно розвивати у людині:

- А) міжкультурну чуйність;
- Б) міжкультурне співчуття;
- В) міжкультурну відмінність;
- Г) міжкультурну симпатію.

5. Процесом та результатом взаємного впливу різних культур є:

- А) соціалізація;
- Б) інкультурація;
- В) акультурація;
- Г) сепарація.

6. Термін «динаміка культури» почав використовуватися в науковому просторі:

- А) у першій пол. ХХ ст.;
- Б) у другій пол. ХХ ст.;
- В) на поч. ХХІ ст.;
- Г) в кінці ХVІІІ ст.

7. *Комунікація як основна базисна категорія в міжкультурній комунікації розглядається як:*

- А) соціально обумовлений процес обміну думками і почуттями між людьми в різних сферах їх пізнавально-трудової та творчої діяльності, що реалізується головним чином за допомогою вербальних засобів комунікації;
- Б) процес трансляції соціально і культурно значимої інформації за допомогою технічних засобів (друк, радіо, телебачення, Інтернет, смс-повідомлення) або за допомогою голосових зусиль (розмови);
- В) соціально обумовлений процес передачі та сприйняття інформації як в міжособистому, так і в масовому спілкуванні по різних каналах за допомогою вербальних і невербальних комунікативних засобів;
- Г) сукупність зав'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів, у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, умінням, навичками, результатами діяльності, взаємовпливами і корекцією поведінки.

8. *Вербальна комунікація проходить переважно у формі:*

- А) обговорення;
- Б) бесіди;
- В) діалогу;
- Г) співбесіди.

9. *Для кожної країни характерне національний стиль спілкування. Американський стиль спілкування характеризується:*

- А) зовнішнім проявом дружелюбності та відкритості;
- Б) проявом етноцентризму;
- В) орієнтується на логічні докази та виходить із загальних принципів;
- Г) доброзичливістю, терпимістю в стосунках з людьми інших етнічних спільностей.

10. *Який напрямок досліджень невербальної комунікації вивчає діапазон рухів, що виконують експресивно-регулятивну функцію у спілкуванні:*

- А) такесика;
- Б) гастика;
- В) кінесика;
- Г) проксеміка.

VI. ІНДИВІДУАЛЬНА САМОСТІЙНА РОБОТА

Під час вивчення дисципліни «Міжкультурна комунікація: теорія і соціальна практика» передбачається виконання студентом індивідуальної самостійної роботи у вигляді проект-презентації на тему: «Міжкультурна комунікація у міжнародному аспекті».

Студент має можливість самостійно обрати будь-яку країну і враховуючи теоретичні знання з навчального курсу детально розглянути, проаналізувати її, зазначити, яку практичну роль відіграє міжкультурна комунікація в ній як на міжособистісному рівні так і в бізнес сфері. Це можуть бути як європейські, скандинавські країни, так і Арабська, Азійська, Американська моделі.

При підготовці презентації варто враховувати основні теорії: «культурних моделей взаємодії» Е. Холла, «культурних вимірів» Г. Хофштеде, «комунікації та трансформації» С. Даля, моноактивні, поліактивні, реактивні культури Р. Льюїса тощо; знати стилі, контексти вербальної комунікації, які є дієвими для тієї чи іншої держави; зважати на культуру мовленнєвого етикету, норми та правила комунікативної поведінки, етикет дарування (квіти, алкоголь, цукерки, печиво, торти тощо) країни, яку студент обрав; не применшувати знаково-комунікативний аспект застільного етикету (трапези), а також ольфакторної інформації в діловій комунікації.

Звертати увагу на основні форми та способи невербальної комунікації: кінесику, такесику, сенсорику, проксемику, хронеміку і т. п. у професійному міжкультурному спілкуванні. Зазначати, яку роль відіграють культурно-специфічні особливості паралінгвальної комунікації в міжнародному бізнесі.

Самостійна індивідуальна робота студента передбачає собою не тільки презентацію з використанням проектора чи ноутбука для демонстрації слайдів, але й написання текстової доповіді яка надається викладачу для оцінювання. Студент повинен доступно, змістовно та яскраво продемонструвати свій публічний виступ. Грамотно оформити візуальний

ряд у вигляді схем, графіків, таблиць, малюнків тощо. Робота не повинна мати описовий, декларативний характер загального плану.

Здача самостійної індивідуальної роботи здійснюється не пізніше як за тиждень до останнього лекційного заняття. Регламент презентації складає не більше 10-15 хвилин.

Максимально робота оцінюється, якщо вона носить самостійний характер, логіку викладу матеріалу, в повній мірі розкриває сутність бізнес-культури, що досліджується; специфіку культури ділового спілкування у вибраній країні; містить власну аналітику та узагальнення. Робота має науковий характер.

Мінімально робота оцінюється, якщо доповідь не змістовна, відсутня структура викладу матеріалу; не в повній мірі відображена специфіка бізнес-культури, що обрана студентом; чітко не окреслена ділова комунікативна культура країни; відсутнє власне бачення перспективності крос-культурних стосунків.

Мова індивідуальної самостійної роботи – українська. Титульний аркуш оформлюється відповідно до вимог вищого навчального закладу, де викладається дисципліна. Письмова робота містить 15-20 сторінок друкованого тексту (формат А4, поля з усіх сторін – 2 см, шрифт Times New Roman – 14, інтервал – 1,5). Електронний варіант індивідуальної самостійної роботи повинен бути підготовлений у форматі *.doc, *.docx або *.rtf у текстовому редакторі Microsoft Word. Використана література розміщується після основного тексту у порядку згадування і оформлюється згідно Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 *«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У списку використаних джерел не допускаються гіперсилки, посилання на електронні ресурси повинні бути прописані відповідно до вище зазначених вимог. Не припустимо скорочувати назви, найменування в тексті, використовувати аббревіатуру. Запозичені та копійовані роботи написані іншими виконавцями не приймаються та не оцінюються.

VII. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПІДГОТОВКИ ТА ОФОРМЛЕННЯ ЕСЕ

Для поглиблення, закріплення, удосконалення теоретичних знань з питань навчального курсу «Міжкультурна комунікація: теорія і соціальна практика» студентам пропонується різний перелік тем есе.

При написанні *есе* варто пам'ятати, що *це твір-роздум невеликого об'єму і вільної композиції, в якому виражаються особисті думки та міркування автора стосовно конкретної проблеми, тематики, питань*. Есе пишеться у формі прози (прозаїчного висловлювання), що передбачає наявність власної позиції автора з приводу того чи іншого предмету обговорення через призму розмовної інтонації. Есеїстичному стилю притаманна образність, афористичність, парадоксальність, критичне мислення, іноді імпровізованість, прямота і відвертість, емоційність, експресивність, художність.

Есе як літературний жанр ніколи не претендує на повне і вичерпане розкриття тематики досліджуваного явища, феномену, процесу. Воно припускає вираження власних думок автором твору, надання суб'єктивної оцінки щодо предмета міркування, навіть, індивідуального ставлення до проблеми. Тому, для передачі особового сприйняття того чи іншого питання, при написанні есе допускається використання різноманітних асоціацій, проведення паралелей, добирання аналогій, а також застосування численних засобів художньої виразності (символів, метафор, порівнянь, алегорій тощо).

Написання есе передбачає собою більш високий рівень знань студента на відміну від індивідуального завдання або реферату, оскільки це не просто аналіз інформації, фактажність, інтерпретація, а й побудова власних міркувань, синтез різних підходів, використання різноманітних прикладів, цитат, аргументів, логічне формулювання висновків, відстоювання особистої позиції тощо.

Особливістю даної самостійної творчої роботи є чітко визначена його «адресність», оскільки есе обов'язково адресується підготовленому читачеві. Людина яка читає твір-роздум вже має уявлення про що йде мова в тексті, це

в свою чергу, спонукає автора до розкриття нового змісту проблеми в письмовому форматі.

Есе – це самостійна письмова-творча робота із запропонованої викладачем теми або переліку тем для самостійного вибору студента, що виконується поза межами аудиторії. Вільний твір-міркування, який пишеться студентом для закріплення пройденого матеріалу та опрацювання нового. Написання есе є досить корисною справою, оскільки дозволяє студенту навчитися чітко і грамотно формулювати власні думки, логічно-структурувати і подавати інформацію, застосовувати понятійно-категоріальний апарат навчальної дисципліни, виділяти причинно-наслідкові зв'язки, наводити відповідні приклади враховуючи тематику дослідження, аргументувати свої висновки.

При написанні есе студенту надається можливість нестандартно, креативно, творчо висвітлити запропоновані теми (вибрати самостійно з урахуванням наукового і практичного інтересу) на основі аналізу рекомендованої літератури, враховуючи власний досвід з окресленої тематики.

При написанні есе доцільно дотримуватися наступних вимог: у *вступі* необхідно акцентувати увагу на формулюванні проблеми, зазначити ідею, мету та завдання творчої роботи. Варто окреслити основні причини, які спонукають звернутися до цієї проблематики (тематики). Грамотно сформулювати питання, на які автор в ході власного дослідження буде відповідати. Наприклад: «Чому тема, яку я досліджую, є актуальною в даний момент?», «Яка термінологія надасть мені можливість в повній мірі висвітлити обрану тематику?», «Наскільки окреслена тема містить в собі проблемний характер?». Тож, у вступі необхідно чітко визначити предмет викладу матеріалу, посилаючись на останні дослідження та публікації. *Основна частина* передбачає собою виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отримання наукових результатів, розкриття визначальних положень, які підкріпленні фактами, різними даними. Обов'язково в тексті зазначаються неоднакові позиції, альтернативні погляди щодо досліджуваного питання, наводяться аргументи, власний досвід. Найчастіше для доведення головної думки у творчій роботі

використовують не більше двох-трьох тез-аргументів в аспекті обґрунтування їх, аналізу, виходячи із наявних даних щодо окресленого питання. Твердження, відповідні докази у ході викладу основного матеріалу мають бути підкріплені ілюстраціями, таблицями, схемами, різними зображеннями (фото, рисунками), ілюстративною графікою тощо. Отже, в основній частині має місце виклад ключових моментів досліджуваної тематики, логічна послідовність поданого матеріалу із зазначеною власною позицією або індивідуальною точкою зору автора. **У висновку** резюмується думка автора. Підкреслюється зміст і значення викладеного в основній частині матеріалу. Надаються пропозиції, рекомендації, обґрунтовуються нові положення. Обов'язково зазначається практична значущість досліджуваної теми та її взаємозв'язок з іншими проблемами.

Есе позитивно оцінюється викладачем лише у випадку демонстрації студентом самостійного творчого мислення, власної позиції, думок, міркувань, оцінювальних суджень на підставі набутих знань з вище окресленої дисципліни. Оцінюється творчий підхід до розкриття обраної теми, оригінальність викладу матеріалу. Текст повинен бути доступний для розуміння з дотриманням норм граматики й правопису, логічно-структурований, термінологічно насичений відповідно до обраної проблематики, має містити науковий стиль мовлення, аргументовані висновки. Використанні студентом в тексті приклади, ілюстрації повинні відповідати обраній тематиці, джерела цитуватися коректно.

При написанні есе використовується наступна формула: *особисте + унікальне = цікаве*.

Обсяг есе з дисципліни «Міжкультурна комунікація: теорія і соціальна практика» становить 5-7 сторінок друкованого тексту (формат А4, поля з усіх сторін – 2 см, шрифт Times New Roman – 14, інтервал – 1,5). Додається список використаних джерел, на які є посилання у тексті. Не менше 3-4 наукових джерел. Можливий і інший обсяг самостійно творчої аналітичної роботи за домовленістю з викладачем.

VIII. ТЕМАТИКА ЕСЕ

1. Міжкультурна комунікація як соціокультурний феномен.
2. Міждисциплінарний характер міжкультурної комунікації.
3. Теорія культурної грамотності Е. Хірша.
4. Теорія комунікації та її трансформації С. Даля.
5. Теорія крос-культурної поведінки в бізнесі за Р. Гестеландом.
6. Теорія редукції невпевненості К. Бергера.
7. Теорія адаптації Я. Кіма.
8. Комунікативна культура в символіці різних народів.
9. Культурні коди в міжкультурній комунікації.
10. Інкультурація дитинства в різних культурах.
11. Своєрідність культури в культурі – дитинства.
12. Плач і крик як форми комунікації у дитинстві.
13. Міжкультурне виховання в умовах полікультурного світу.
14. Опозиція «своє/чуже» у взаємодії культур.
15. Етноцентризм і культурний релятивізм в аспекті МК.
16. Криза культурної ідентичності в Україні.
17. Акультурація як феномен особистісного рівня.
18. Феномен «культурного шоку» за умов міжкультурної адаптації.
19. Культурні суперечності глобалізації.
20. «Толерантність» – «терпимість» – «інтолерантність» в МК.
21. Концепція «мозаїчної» ідентичності.
22. Торговельно-мовленнєві традиції різних народів світу.
23. Мовчання, паузи та тиша у міжкультурній комунікації.
24. Концепт «обличчя» в повсякденному спілкуванні.
25. Національно-культурні традиції мовленнєвої поведінки українців.
26. Роль вибачень у вербальному спілкуванні.
27. Бар'єри в міжкультурній комунікації та їх значення.
28. Проблема розуміння та порозуміння у міжкультурній комунікації.
29. Упередження та дискримінація в міжкультурній комунікації.
30. Феномен комунікативного «вампіризму».
31. Специфіка Інтернет-комунікації в міжкультурній взаємодії.
32. Дискурс і диспут як форми мовленнєвої взаємодії.
33. Афективно-емоційний фон комп'ютерного спілкування.
34. Гендерний аспект спілкування та комунікативна взаємодія.
35. Мова кохання у контексті міжкультурної комунікації.
36. Гумор/жарт у міжнародних ділових стосунках.
37. Мова посмішки у західних культурах.
38. Проксематична поведінка і прояви почуттів українців.
39. Символіка квітів у міжкультурній комунікації.
40. Культурна варіативність кінесичної мови.
41. Візуальна комунікація в бізнес просторі.
42. Такесика в комунікативних практиках.
43. Монохромні та поліхромні моделі комунікативних культур.

44. Аудіальна поведінка в процесі комунікації.
45. Феномен «одорика» (запахи, косметика, татуювання) у міжкультурній комунікації.
46. Символічно-комунікативний зміст застольного етикету.
47. Просодика та екстралінгвістика як засоби невербальної комунікації.
48. Атракція в міжкультурних контактах людей.
49. Психологічний інструментарій попередження конфліктів.
50. Управління емоціями в конфліктних ситуаціях.
51. Етностереотипи в сучасних культурах.
52. Упередження у міжкультурних відносинах.
53. Екзотичні та дивовижні забобони народів світу.
54. Експлуатація кінематографом стереотипного мислення.
55. Етностереотипи в голлівудському кінематографі.

ХУДОЖНІ / ДОКУМЕНТАЛЬНІ КІНОСТРІЧКИ У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

1. *Осінній марафон* (Autumn Marathon) 1979 р.

Головний персонаж кінострічки перекладач художньої літератури, викладач Ленінградського університету, живе подвійним життям, чим заганяє себе постійно в глухий кут.

Приймаючи у себе вдома професора з Данії, головний герой змушений залучатися до процесів адаптації іноземця: споживати міцні алкогольні напої, ходити в ліс по гриби, пояснювати специфіку радянської культури, цінності, традиції, звичаї тощо. Натомість, професор, спілкуючись постійно з сусідом-слюсарем, намагається пізнати і зрозуміти, що таке «руська душа», потрапляючи при цьому постійно в курйозні ситуації.

Безперервно займаючись, в силу своєї професії, перекладами, головна дійова особа стрічки живе між двома «мовними» та «культурними» світами, наголошуючи студентам, що «Хартія перекладачів говорить»: *«Переклад в сучасному світі має сприяти кращому взаєморозумінню між народами, а ви (звертається до студентів) своїм лепетом будете тільки роз'єднувати».*

Відтак, переклад є місточком між своєю та чужою культурою.

2. *Що готуємо?* (What's Cooking?) 2000 р.

У кінострічці мова йде про те, як чотири сім'ї різних національностей (В'єтнамська, Єврейська, Латинська та Афроамериканська) зібралися на вечерю з нагоди Дня подяки в Лос-Анджелесі. У кожній сім'ї своє розуміння того, яким має бути свято та святковий стіл, відповідно до своїх традицій та смакових уподобань. У фіналі всім доведеться домовитися і скласти одне меню, яке задовольнить усіх учасників заходу.

3. *Моє велике грецьке весілля* (My big fat Greek wedding) 2001 р.

Переселенка з Греції, мешкаючи та працюючи в Америці (Чикаго), виходить заміж за американця. Батьки дівчини наполягають, щоб весілля відбулося за грецькими канонами. Майбутньому чоловікові доведеться пізнати особливості

побуту і культури еллінів, адже, за словами майбутнього тестя, все, що є на світі, має грецьке походження.

4. *Іспанка* (L'Auberge espagnole) 2002 р.

Французький студент їде в Барселону за програмою обміну студентів, щоб там поглиблено вивчати економіку Іспанії. У Барселоні він живе в маленькій квартирці разом з діловою англійкою, педантичним німцем, невтомним датчанином, гучним італійцем і пекучою іспанкою. Квартира уособлює сучасну Європу, поєднуючи в собі різні культури, політичні і релігійні погляди та переконання. Студенти разом вчаться, відпочивають, розважаються, влаштовують «гучні» вечірки.

За рік перебування в Іспанії студент набуває досвіду спілкування з представниками різних культур, переживає найнеймовірніші пригоди. Пізнаючи культури несхожих націй, головний герой зазначає: «Я – це француз, іспанець, англієць, датчанин, я не єдиний, нас багато, це Європа».

Кінострічка демонструє іспанську пристрасть, німецьку манірність, англійський гумор і французькі поцілунки. Фільм пронизаний різними формами акультурації, зазначена симптоматика культурного шоку, процес ресоціалізації головного героя. «Я йшов паризькими вулицями, якими не ходять парижани. Чужинець серед чужинців. Навіщо я тут? Я не знав, як і ніколи не знав, навіщо я на землі».

5. *Брудні речі* (Dirty pretty things) 2002 р.

Фільм про нелегку долю нелегальних іммігрантів у Лондоні. У центрі сюжету лікар нігерієць, який тимчасово працює портьє в готелі. Він втік зі своєї країни, у зв'язку з помилковим звинуваченням у вбивстві власної дружини. Прибираючи номер, портьє знаходить людське серце. Пізніше з'ясовується, що менеджер готелю заробляє на продажі людських органів. Сюжет кінокартини про складне життя нелегалів, яким доводиться продавати свої органи за можливість отримати паспорт і нове ім'я.

6. *Страх і тремтіння* (Stupeur et tremblements) 2003 р.

Головна героїня бельгійка, влаштовуючись у велику японську корпорацію перекладачкою, не сподівалась, що відсутністю знань у неї японської культури і ведення бізнесу призведе до постійного почуття страху перед керівництвом. Героїня фільму відчує на собі негативне ставлення японців до гайдзинів («іноземців»).

7. *Іспанська англійська* (Spanglish) 2004 р.

Молода мексиканка разом з дочкою перетинає кордон США. У Лос-Анджелесі вона живе в латинському кварталі, говорить іспанською мовою і відчуває себе як вдома. Проте фінансова ситуація в родині змушує її влаштуватися на роботу гувернанткою в будинок до американської сім'ї. Героїня не говорить англійською, роботодавці не розуміють іспанську. Мовний бар'єр призводить до курйозних і комічних ситуацій.

8. *Світло навколо* (Everything is Illuminated) 2005 р.

Головний герой фільму американський хлопець єврейського походження є великим колекціонером. Він збирає речі близьких та рідних людей. Після смерті діда він відправляється в Україну, щоб знайти жінку, яка його врятувала під час Другої світової війни. Його гідом на території України стає українській хлопець з

дідом-шофером. Спілкування інтуриста з корінним населенням проходить важко і комічно через незнання української мови з одного боку, та англійської з іншого.

9. *Тезки* (The Namesake) 2006 р.

Описується історія однієї індійської сім'ї, яка емігрує в Америку та оселяється в Нью-Йорку. Живучі в ньому, члени сім'ї всіляко намагаються відповідати місцевій культурі.

Основне питання фільму – як знайти себе в Америці і при цьому не втратити свого коріння.

10. *Парфумер: історія одного вбивці* (The Story of a Murderer) 2006 р.

Дія фільму відбувається у XVIII ст. в Парижі, коли в місті яскравий контраст між багатством і бідністю. У цей час народжується унікальна людина Жан Гренуй, у майбутньому геніальний парфумер. Він володіє нелюдським нюхом, розрізняє всі запахи та аромати. Розробляючи і створюючи парфуми, він багато експериментує. Світ починає сходити з розуму від ароматів його парфумів. Про них мріють, за них готові платити великі кошти, але жодна людина не здогадується, яким жахливим способом отримано компонент цих досконалих чудо-парфумів.

11. *Кус-кус і Барабулька* (La graine et le mulet) 2007 р.

Кус-кус одна з найбільш відомих східних страв, поширена у всьому світі, яку люблять головні герої фільму та із задоволенням їдять щодня. Вони відкривають власний ресторан, де кус-кус стає фірмовою стравою і приносить їм неймовірний успіх.

Фільм захоплює глядачів дивовижним світом арабської субкультури, яка міцно увійшла в повсякденне життя багатьох французьких міст/селищ. Колоритний спосіб життя емігрантів зі Сходу у Франції продемонстровано через смакові якості кус-куса.

12. *Гран Торіно* (Gran Torino) 2008 р.

Пенсіонер живе в неблагонадійному передмісті Детройта, де вже не залишилося білих американців. «У своєму районі він зі своїм зоряно-смугастим прапором, який з давніх часів гордо розвивається на його будинку, чи чужинець, чи уламок загиблої імперії». Основне населення району складають вихідці з Азії, яких старий нестримно ненавидить та називає «косорилими». По-сусідству мешкає родина хмонгів, яка постійно дратує його. «Сімейка, що прогнила» стає джерелом проблем та бід літнього американця.

13. *Привіт – бувай* (Hello Goodbye) 2008 р.

Кінострічка розповідає про те, як нелегко у зрілому віці кардинально змінювати своє життя – емігрувати. Немолода пара переїжджає з Франції до Ізраїлю на історичну батьківщину чоловіка, де головним героям доводиться зустрітися з релігійними, етнічними та іншими проблемами.

14. *Тисяча слів* (Thousand Words) 2009 р.

Головний герой картини невіправний базікало, говорить постійно на різні теми, перебиваючи співрозмовників. Так, він самостверджується, сотня слів за хвилину, на долю яких припадає 95% брехні робить його вправним оратором.

Працюючи літературним агентом головний персонаж підписує контракт з індійським гуру, який дарує йому загадкове дерево.

Дерево символізує життя героя. Чим більше він говорить слів, тим менше листя залишається на дереві. Тепер герой змушений зважувати кожне своє слово, іноді використовувати невербальну комунікацію (міміку, жести, рухи), щоб порозумітися з іншими. Обмеженість у лексиці дає час задуматись над своїм життям, діями, потребами та інтересами, відтак, переосмислити його.

15. *Введи мене в оману* (Lie to Me) 2009 – 2011 pp.

Головний герой фільму обдарований психолог, засновник агентства «Лайтман Груп» допомагає урядовим, федеральним, силовим структурам у затриманні та розпізнаванні небезпечних злочинців. Співробітники його агентства здатні по міміці, жестах, рухам людей визначити: брешуть вони чи ні. Все це допомагає уникнути безлічі судових помилок.

У фільмі застосовується розроблена американським психологом Полом Екманом теорія мімічного прояву емоцій, а також система кодування виразів обличчя FAST (facial affect scoring techniques). Використовуючи фото потенційних злочинців, розбиваючи на окремі частини обличчя (верхнє – лоб, брови та мімічні зморшки; середнє – область очей; нижнє – підборіддя та рот) науковець здатен прочитати емоції, що на ньому відображаються. Тож, система FAST – розпізнавання емоційних виразів обличчя дає можливість головному герою та його колегам прочитати невербальні сигнали.

У даній кінострічці брехня виступає викликом для суспільства.

16. *Мій наречений – іноземець* (My Darling is a Foreigner) 2010 p.

Сюжет фільму побудований на романтичній історії кохання японки та американця. У фільмі продемонстровані складні ситуації, які виникають при тісному спілкуванні представників різних культур. Американець, не досконало розмовляючи японською мовою, не розуміючи всіх її тонкощів, постійно потрапляє у халепу.

17. *Коли мовить король* (The Kings Speech) 2010 p.

Історія про молодого короля Великобританії Георга VI, який має мовний недуг – заїкання. Через природну ваду, він втрачає віру в себе, у власні сили. Про допомогу дружина короля звертається до логопеда, який використовує власну методику лікування пацієнтів.

18. *Служниця* (The Help) 2011 p.

У кінокартині порушено тему расової дискримінації та приниження чорношкірого населення в 60-і pp. XX ст. в місті Джексон, штат Міссісіпі. Чорношкірі люди, щоб вижити, роблять за копійки. Жінки працюють служницями в будинках у заможних «білих». Зіткнення та конфлікти на ґрунті расових розбіжностей дають можливість проявити себе чорношкірим жінкам.

19. *Вимушений фундаменталіст* (The Reluctant Fundamentalist) 2012 p.

Молодий пакистанець живе та працює в США. Терористична атака на всесвітній торговий центр 11 вересня 2001 p. змінює його життя миттєво. Національність і зовнішні дані перетворюють його у підозрюваного.

У фільмі порушується проблема тероризму і ксенофобії.

20. *Готель «Меріголд»: краций з екзотичних* (The Best Exotic Marigold Hotel) 2012 р.

Компанія пенсіонерів з Великобританії вирішує відправитися в далеку екзотичну країну – Індію, щоб цікаво прожити залишок свого життя. Всі герої фільму переживають «культурний шок» від традицій та звичок місцевого населення. Особливе враження справляє побут жителів країни.

21. *Токійська наречена* (Токуо Fiancee) 2014 р.

Головна героїня фільму бельгійська дівчина мріє стати японкою, жити в Японії, дотримуючись всіх традицій і правил цієї унікальної країни східного сонця. Проте величезна прірва між культурою Європи та Азії дає про себе знати.

22. *Самба* (Samba) 2014 р.

Фільм розповідає про долю нелегала-сенегальця, який десять років прожив у Франції, але так і не отримав дозвіл на проживання. У зв'язку з певними бюрократичними проблемами, головному герою загрожує депортація. Опинившись в таборі для нелегальних емігрантів, він знайомиться зі співробітницею міграційної служби, яка намагається йому допомогти.

У фільмі досить яскраво показана культурна «чужерівність», процеси адаптації, ксенофобія і найстрашніше – втрата людиною власної ідентичності.

У кінострічці доволі реалістично зображено важке життя емігрантів, які не можуть назвати домівкою жодну з країн.

23. *Голограма для короля* (A Hologram for the King) 2016 р.

У художньому фільмі американський герой здійснює ділову поїздку в Саудівську Аравію. Під час подорожі він знайомиться з незвичайними законами Східної держави, її традиціями, способом життя місцевого населення.

24. *Ласкаво просимо до Хартманнів* (Willkommen bei den Hartmanns online) 2016 р.

У художньому фільмі забезпечена родина з Мюнхена надає притулок біженцю з Нігерії. Він швидко знаходить друзів серед членів сім'ї, проте зустрічається з жахливим ставленням до нього з боку місцевої громади.

25. *Приховані фігури* (Hidden Figures) 2016 р.

Дія фільму відбувається в середині 60-х рр. ХХ ст. Гонка озброєнь і нових технологій набрала неабиякі оберти, і боротьба за право запуску першого корабля у космос, з людиною на борту, вийшла на фінішну пряму. Команда жінок-математиків виконує ряд найважливіших обчислень для NASA. Праця жінок афро-американок не оцінюється належним чином. У зв'язку з кольором шкіри, вони мають безліч проблем.

У картині порушуються питання расової дискримінації. Досить яскраво показана ізоляція чорношкірих, за вимогою представників домінантної культури.

26. *Тюльпанова лихоманка* (Tulip Fever) 2017 р.

У стрічці йде розповідь про двох закоханих під час тюльпаноманії (період в Золотому столітті, коли контрактні ціни на цибулину тюльпану досягли надзвичайно високих рівнів) у XVII ст. Дія фільму відбувається у Нідерландах.

Головний герой вирішує зайнятися ризикованим квітковим бізнесом, у надії отримати велику купу грошей, що дасть можливість закоханим бути разом. Натомість, обвал цін на ринку з купівлі-продажу тюльпанів змінюють плани закоханих.

27. *Зелена книга* (Green Book) 2018 р.

Замисел фільму базується на реальних подіях, що мали місце в 60-х р. ХХ ст. у південних штатах США. Відомий афро-американський джазовий піаніст, відправляючись у концертну подорож, наймає шофера-охоронця італійського походження для супроводу. Між головними героями зав'язується дружба. Під час туру вони користуються «Зеленою книгою», що містить інформацію про безпечні місця зупинок (готелів, ресторанів, барів) для афро-американців. Ця подорож розкриває очі італійцю на багато речей, а саме на расистські погляди деяких мешканців провінційного півдня, неповагу, презирство, ненависть до темношкірих.

ЦИКЛ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ КІНОСТРИЧОК

28. *Світ навиворіт* – 2010 р.

Авторський проект українського журналіста і мандрівника Дмитра Комарова, який надає шанс телеглядачам здійснити подорожі в різні екзотичні країни світу.

У своїх телеподорожах автор показує як живуть люди у найвіддаленіших географічних районах світу, телеглядач має можливість дізнатися про найдивовижніші традиції, різноманітні вірування, кулінарні уподобання різних народів та про інші цікаві речі незвичні для українців.

У своїх репортажах Комаров фокусується на зворотному боці життя країни, вивертаючи її «навиворіт», де глядач з незвичного ракурсу може побачити звичайний побут представників домінуючої культури. Комаров є не стороннім спостерігачем описаних подій у кадрі (карнавальних, ритуальних, церемоніальних, святкових тощо), а рівноправним учасником, що і подобається телеглядачам.

Телевізійний проект існує у форматі «трєвел-шоу», де розповідають про країни, які не прийнято відвідувати за туристичними путівками.

29. *Єврочекін* – 2014 р.

Пізнавально-розважальна телепрограма, де двоє ведучих Дмитро Ворожко та Андрій Пределін, подорожуючи Європою на автомобілі, намагаються спростувати і водночас довести фразу: «Краще там, де нас немає». Відвідавши двадцять країн за місяць, у якості автотуристів, вони діляться своїми враженнями про правила життя в різноманітних країнах, спілкуються з українцями, що працюють та живуть у багатьох куточках Європи.

Молоді українські хлопці намагаються відповісти на хвилюючі запитання будь-якого туриста, що перебуває за кордоном. Натомість, як отримати візу в ту чи іншу країну світу? Як підготувати свій автомобіль до поїздки за кордон? Як не потрапити в ДТП і врятувати автомобіль, якщо його забрали на штрафмайданчик? Що таке «зелена карта» і як її можна отримати? Чи варто купувати страховку? Як за допомогою невербальної комунікації подолати мовний бар'єр? За яким принципом краще вибирати готелі? Де купувати квитки на різний громадський

транспорт? Які краще вибирати автошляхи, автоматичні АЗС? Як розраховуватися за платні автостради та їх уникати, якщо це можливо?

Телеглядачі дізнаються про особливості життя пересічних європейців: скільки коштує освіта, скільки заробляють представники різних професій, які податки в країні, чи варто купувати нерухомість тощо. Програма дає можливість очима Дмитра та Андрія поринути в світ європейців.

30. *Орел і решка* – 2011 р.

Українська розважальна телепрограма присвячена подорожам, родзинкою якої на початку передачі є кинута монета одним із ведучих, зображення якої – орел або решка – вирішує його долю. Якщо випадає орел, один з ведучих у своїй подорожі необмежений матеріально, він отримує «золоту карту». Стан рахунку на якій, дає можливість вести розкішне життя, подорожуючи країною протягом вихідних. Інший ведучий програми змушений бути заощадливим протягом суботи та неділі, оскільки отримує лише 100 \$ США.

Обидва ведучих, не дивлячись на різницю в гаманцях, повинні показати усю красу країни, в якій перебувають.

У 2015 р. проект існував під назвою «Навколо світу» (приблизно рік), натомість, у 2017 р. назва знову змінилася на «Перезавантаження». Даний телепроект більш увагу зосередив на містах та країнах, де вже проходили зйомки раніше. У випуск увійшли розваги, які не були висвітлені попередньо. Поряд з цим, стартував проект «Рай і пекло», метою якого став показ різнобарвності тієї чи іншої країни у розрізі «райської» та «пекельної» насолоди.

31. *Східні дружини* – 2015 р.

Російський телепроект, який розповідає про слов'янських жінок-емігранток, що мешкають в країнах Близького Сходу та північної Африки.

Перебуваючи в різних країнах (Алжир, Туреччина, Туніс, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет, Ліван, Албанія, Ізраїль, Кувейт, Таджикистан, Азербайджан тощо) дівчата оповідають правду телеглядачам про своє життя, нові умови існування, сім'ю, родичів, побут. Пригадують, як відбувалося звикання до нової культури (звичаїв, традицій, обрядів), релігії, порядків та закону, клімату в чужому краю.

Це історії різних жінок, щасливих і не дуже, усміхнених і сумних, веселих та тих, що плачуть. У кожному випуску передачі вони надають поради, як пристосуватися до чужої культури, адаптуватися в ній, зберегти особистісну/культурну ідентичності. Відтак, як стати своєю «серед чужих».

32. *Заміж за кордон* – 2016 р.

Цикл документальних фільмів про реальні історії дівчат, які поїхали за своєю любов'ю у далекі країни, де «кохання немає меж». У передачах розповідається, що їх чекало поза межами рідної землі. З якими труднощами дівчата зустрілися, як пережили «культурний шок», як стали своїми в чужому світі перебуваючи в еміграції.

Бажання жити щасливо, подалі від пострадянського «культурного» хамства, поганої екології, постійних економічних криз спонукало їх до перемін у власному житті.

Перший сезон присвячений героїням зі Швеції, Італії, Іспанії, Франції, Німеччини, Маврикії, Греції, Румунії.

Другий сезон «одиноких сердець» у пошуках своєї пари, показує життя дівчат у Китаї, Грузії, Індії, Фінляндії, Мексиці, Великобританії, Балканах та США.

ІХ. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА ЗАЛІК

1. Поняття міжкультурної комунікації. Основні підходи до визначення міжкультурної комунікації.
2. Історичні фактори і обставини виникнення міжкультурної комунікації.
3. Етапи розвитку міжкультурної комунікації в США.
4. Утвердження міжкультурної комунікації у Європі.
5. Об'єкт і суб'єкт міжкультурної комунікації як галузі наукового знання.
6. Міждисциплінарний характер «Міжкультурної комунікації».
7. Предмет і завдання «Міжкультурної комунікації» як навчальної дисципліни.
8. Основні напрямки та підходи досліджень у міжкультурній комунікації.
9. Методологічні засади МК як галузі наукового знання.
10. Засадничі категорії міжкультурної комунікації.
11. Теорії міжкультурної комунікації та їх сутнісний зміст.
12. Розуміння культури та комунікації у Р. Парка.
13. Поняття культури в міжкультурній комунікації.
14. Фундаментальні характеристики культури (Т. Мердок).
15. Місце культурних цінностей у міжкультурних контактах.
16. Норми культури та їх роль у міжкультурному спілкуванні й комунікації.
17. Культура як зброя масового ураження (А. Флієр).
18. Поняття «свій» та «чужий» у міжкультурній комунікації.
19. Сутність етноцентризму. Основні види етноцентризму.
20. Модель засвоєння чужої культури М. Беннета.
21. Етноцентризм і культурний релятивізм у сприйнятті культури.
22. Поняття ідентичності. Особистісна, культурна, етнічна національна ідентичність.
23. Інкультурація та соціалізація як форми засвоєння культури.
24. Психологічні механізми інкультурації (імітація, ідентифікація, сором та провина).
25. Роль культури у формуванні особистості (М. Мід).
26. Психокультурна теорія дитинства Л. Демоза.
27. Акультурація в міжкультурній комунікації. Основні форми акультурації.
28. Культурний шок: конфлікт етнічних стереотипів (Л. Іонін).
29. Механізми розвитку культурного шоку. Модель кривої адаптації.
30. Культурна динаміка та основні її форми.
31. Концепції соціокультурної динаміки (П. Сорокіна, А. Моля).
32. Міжкультурна взаємодія в умовах глобалізації.
33. Космополітична особистість у глобалізаційному процесі.
34. Толерантність у міжкультурній комунікації та її специфіка.
35. Діалог як результат і засіб міжкультурної комунікації.
36. Культурний плюралізм як принцип міжкультурної взаємодії.
37. Культурні параметри глобалізації П. Бергера, С. Гантінгтона.

38. «Глобалізація приватного життя» (У. Бек).
39. Понятійна різниця між «спілкуванням» та «комунікацією».
40. Формальне і неформальне спілкування.
41. Комунікативна, інтерактивна, перцептивна сторони спілкування.
42. Міжкультурна комунікація як спілкування.
43. Автокомунікація та її вплив на культуру (Ю. Лотман).
44. Основні функції та види комунікації.
45. Ідейний зміст філософії комунікації К. Ясперса.
46. Діалогічний персоналізм М. Бубера. Суть діалогу.
47. Діалогова концепція культури М. Бахтіна.
48. Психологічні та соціальні компоненти комунікативного акту.
49. Основні аспекти комунікації як форми діяльності.
50. Міжособистісна комунікація у контексті МК.
51. Моделі міжособистісної комунікації.
52. Рівні міжособистісної комунікації (соціально-рольовий, діловий, інтимно-особистий).
53. Гендерні аспекти мовної комунікації.
54. Загальна характеристика вербальної комунікації.
55. Роль та значення мови в міжкультурній комунікації.
56. Специфічність форм і стилів вербальної комунікації.
57. Контексти вербальної комунікації та їх основний зміст.
58. Мовленнєвий етикет у міжкультурній комунікації.
59. Мовна специфіка віртуальної комунікації ХХІ ст.
60. Поняття «чути» та «слухати». Мистецтво слухати іншого (М. Ніколас).
61. Загальна характеристика невербальної комунікації.
62. Кінетичні засоби невербального спілкування.
63. Тактильна поведінка: професійна, ритуальна, дружня, любовна.
64. Ольфакторна культура у міжкультурному спілкуванні.
65. Візуальний контакт у процесі комунікації.
66. Проксеміка як дистанція спілкування.
67. Час у невербальному комунікаційному процесі.
68. Гастрономічний етикет у міжкультурній комунікації.
69. Аудіальна поведінка людини в комунікативному процесі.
70. Культурно-специфічні особливості паравербальних засобів комунікації.
71. Процес сприйняття та його визначальні фактори.
72. Поняття «атракції» та близьких стосунків.
73. Афіляція як потреба в соціальному контакті.
74. Мотиви афіляції та їх значення.
75. Процес атрибуції. Основні характеристики.
76. Міжкультурний конфлікт як соціальний феномен.
77. Динаміка розгортання міжкультурного конфлікту.
78. Урегулювання та вирішення міжкультурних конфліктів.
79. Значення стереотипів та упереджень у міжкультурній комунікації.
80. Етностереотипи в анекдотах.

Х. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Анашкин Ю. И. Специфика межличностных коммуникаций в управлении организацией. *Современные проблемы науки и образования. Электронный журнал*. 2014. № 6. С. 14–24.
2. Андрійченко Ю. В. Гендерний стереотип: особливості формування і функціонування в іспанській мові. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2015. Вип. 27. С. 14–21.
3. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: «Довіра», 2007. 205 с.
4. Березинская Е. В. Аккультурация как необходимый элемент межкультурной адаптации. *Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. 2016. № 5. С. 58–62.
5. Берри Д. У. Аккультурация и психологическая адаптация / пер. с англ. И. Шолохова. Москва: Наука, 2002. 296 с.
6. Близнюк Т. П. Крос-культурні особливості комунікацій в Україні. *Економіка розвитку*. 2011. № 1 (57). С. 72–74.
7. Бондырева С. К., Колесов Д. В. Толерантность (введение в проблему). Москва: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2011. 240 с.
8. Борг Дж. Язык тела. Как понять, что сказано НА САМОМ ДЕЛЕ / пер. с англ. С. Борича. Москва: Поппури, 2016. 304 с.
9. Бугайски М. Язык коммуникации / пер. с польск. Э. Г. Артеменко; под ред. О. А. Шипилова. Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2010. 544 с.
10. Волошинович Н. Мовленнєва агресія в інтернет-комунікації. *Актуальні питання іноземної філології*. 2016. № 4. С. 32–38.
11. Вязова Р. В. Філософські проблеми міжкультурної комунікації: навч. посіб. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. 97 с.
12. Гнатюк О. Л. Основы теории коммуникации: учеб. пособие. Изд. 2-е, стер. Москва: КНОРУС, 2017. 256 с.
13. Гриффин Эм Коммуникация: теории и практики / пер. с англ. А. Науменко. Москва: Изд-во Гуманитарный центр, 2015. 688 с.
14. Гузикова М. О., Фофанова П. Ю. Основные теории межкультурной коммуникации: учеб. пособие. Екатеринбург: Из-во Урал. Ун-та, 2015. 124 с.
15. Гшвандтнер Г. Невербальные коммуникации в продажах: Технологии скрытого влияния на покупателей / пер. с англ. Н. Шрамкова. Москва: Добрая книга, 2010. 256 с.
16. Демидов А. Б. Феномены человеческого бытия. Раздел 4. Коммуникация. Москва: ЗАО Издательский центр «Экономпресс», 1999. 180 с.
17. Дворникова Е. И. Культура. Идентичность. Толерантность: монография. Москва: Илекса, 2007. 318 с.
18. Долинська Л. В. Психологія конфлікту: навч. посіб. Київ: Каравела, 2010. 304 с.

19. **Донец П. Н.** Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. Харьков: Штрих, 2002. 386 с.
20. **Дороніна М. С.** Культура ділового спілкування і партнерства: навч. посіб. Харків: ХНЕУ, 2008. 204 с.
21. **Дунець Л. М.** Психологія спілкування: навч. посіб. Хмельницький: ТУП, 2003. 142 с.
22. **Ерасов Б. С.** Социальная культурология: учеб. пособие. Москва: Аспект Пресс, 2000. 591 с.
23. **Сльнікова М.** Міжетнічна толерантність в умовах загальноєвропейської ідентичності. *Гілея: науковий вісник*. 2013. Вип. 72. С. 819–824.
24. **Захарчук Н.** Філософсько-соціологічний аспект категорії «толерантність» та її роль у міжкультурній комунікації. *Вісник НТУ «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2012. № 3. С. 23–28.
25. **Землянова Л. М.** Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества. Толковый словарь терминов и концепций. Москва: Изд-во МГУ, 1999. 301 с.
26. **Ильина А. А.** Автокоммуникативные речевые жанры как феномен естественной письменной речи. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2013. № 4 (56). Том 2. С. 111–114.
27. **Интернет-коммуникация как новая речевая формация: колл. монография / науч. ред. Т. Н. Колокольцева, О. В. Лутовинова.** Москва: ФЛИНТА: Наука, 2012. 328 с.
28. **Ионин Л. Г.** Культурный шок: конфликт этнических стереотипов. *Психология национальной нетерпимости: Хрестоматия / сост. Ю. В. Чернявская*. Минск: Харвест, 1998. С. 104–114.
29. **Искусство жить с непохожими людьми: психотехника толерантности / под ред. А. Г. Асмолова, Г. У. Солдатовой, А. В. Макачук.** Москва: Московия, 2009. 311 с.
30. **Каган М. С.** Мир общения: проблема межсубъективных отношений. Москва: Политиздат, 1988. 319 с.
31. **Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В.** Психологія спілкування: навч. посіб. Харків: НФаУ, 2011. 132 с.
32. **Кальщикова Т. А.** Дневник: от автокоммуникации к коммуникации. *Речевая культура в разных сферах общения: материалы V региональной научно-практической конференции, Нижний Тагил, 3 ноября 2010 г.* Нижний Тагил: НТГСПА, 2011. С. 122–131.
33. **Канецкая В. П.** Социология коммуникаций: учебник. Москва: Международный университет бизнеса и управления, 1997. 304 с.
34. **Кашенко С. Г.** Искусство общения: учебник. Симферополь: ВЦСГУ, 2008. 488 с.
35. **Келле В. Ж.** Процессы глобализации и динамика культуры. *Знание. Понимание. Умение*. 2005. № 1. С. 69–70.

- 36. Кириченко Т. С.** Гендерні особливості явища перебивання в процесі спілкування. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ Серія Філологія • Педагогіка • Психологія*. 2015. № 14. Випуск 31. С. 156–158.
- 37. Клакхон К.** Зеркало для человека. Введение в антропологию. Санкт-Петербург, 1998. 324 с.
- 38. Клейн, Л. С.** Персонализм: Культура и личность. *Развитие личности*. 2005. № 2. С. 163–170; № 3. С. 137–148; № 4. С. 134–157.
- 39. Козловець М. А.** Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
- 40. Корнєва Л. М.** Гендерний аспект комунікації. *Філологічні науки*. 2013. № 13. С. 106–113.
- 41. Корнєва Л. М., Сологуб Л. О.** Особливості дитячого анекдоту як жанру фольклору. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Том. 239. № 227. 2014. С. 27–58.
- 42. Корнєва Л. М.** Про деякі типологічні риси українського анекдоту. *Філологічні науки*. 2009. № 1. С. 55–61.
- 43. Ковалинська І. В.** Невербальна комунікація: навч. посіб. Київ: «Освіта України», 2014. 289 с.
- 44. Конфліктологія** / Гребеньков Г. В., Ковальова І. І., Красноносів Ю. М. та ін; за ред. Г. В. Гребенькова. Львів: «Магнолія 2006», 2011. 229 с.
- 45. Косенко А. В.** Роль міжособистісної атракції у спілкуванні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер: Філологія*. 2016. № 24. Том. 2. С. 165–167.
- 46. Кубрак О. В.** Етика ділового та повсякденного спілкування: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2012. 222 с.
- 47. Кузенко Г. М.** Парадигма гендерних стереотипів у мовній картині світу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2014. № 8. Том. 2. С. 243–245.
- 48. Кузнецова Е. В.** Понимание коммуникации в гуманитарном знании. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова*. 2010. Том. 16. № 3. С. 26–30.
- 49. Кукатас Ч.** Теоретические основы мультикультурализма. *ДИАЛОГ.ua: незалежний інформаційно-аналітичний ресурс*. URL: http://dialogs.org.ua/ua/issue_full.php?m_id=10227.
- 50. Культурологія:** навч. посіб. / Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар, К. А. Іванова. Київ: Центр навч. л-ри, 2003. 287 с.
- 51. Лакофф Р.** Язык и место женщины. *Введение в гендерные исследования. Часть 2. Хрестоматия* / под ред. С. В. Жеребкина. Харьков: ХЦГИ, 2001. Санкт-Петербург: Алетея, 2001. 798 с.
- 52. Леонова І. М.** Теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців в Україні. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 94–100.

53. Лескова И. В. Социализация и инкультурация как механизмы формирования идентичности личности. *Научные ведомости Белгородского гос. ун-та. Сер. Философия. Социология. Право.* 2008. Том. 12. № 5. С. 19–24.
54. Литвиненко А. Н. Проблема идентичности в мультикультурном обществе. *Наука. Религия. Общество.* 2006. № 2. С. 242–247.
55. Лотман Ю. М. Автокоммуникация: «Я» и «Другой» как адресаты (О двух моделях коммуникации в системе культуры). *Семиосфера.* Санкт-Петербург: Искусство-СПб, 2004. С. 163–177.
56. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семиосфера-история. Москва: Языки русской культуры, 1996. 464 с.
57. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. 144 с.
58. Луман Н. Что такое коммуникация? *Социологический журнал.* 1995. № 3. С. 114–141.
59. Лутовинова О. В. Интернет как новая «устно-письменная» система коммуникации. *Известия Российского государственного педагогического университета им. И. А. Герцена.* 2008. № 71. С. 58–65.
60. Малахов В. А. «Час націй»: проблеми виховання толерантності. *Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Науковий вісник № 10. Серія: Філософія.* 2000. Вип. 4. С. 14–15.
61. Матецкая А. В. Социология культуры: учеб. пособие. Ростов на Дону: Феникс, 2007. 317 с.
62. Махній М. М. Етнопсихологія і міжкультурна комунікація. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2015. 256 с.
63. Медведева Т. В. Феномен «гастика» в межкультурной коммуникации. *Языки и литература в поликультурном пространстве.* 2017. № 3. С. 36–39.
64. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации: учеб. пособие / В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков, Н. Н. Зарубина, Т. В. Зонова, А. Н. Самарин, М. В. Силантьева. Москва: Проспект, 2015. 200 с.
65. Межличностное общение: повседневные практики: учеб. пособие / Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. Санкт-Петербург: Изд-во НИИХ СПбГУ, 2000. 294 с.
66. Мердок Дж. Фундаментальные характеристики культуры. *Антология исследований культуры. Т.1. Интерпретация культуры* / пер. с англ. В. Г. Николаева; сост. С. Я. Левит. Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997. С. 49–57.
67. Мерманн Э. Коммуникация и коммуникабельность. Практические рекомендации для открытой коммуникации / пер. с нем. Е. А. Высочинава, А. В. Коченгина и др. Харьков: Из-во Гуманитарный Центр, 2015. 260 с.
68. Мид М. Культура и мир детства / пер. с англ. и коммент. Ю. А. Асеева; сост. и послесловие И. С. Кона. Москва: Наука, 1988. 134 с.
69. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Фенікс, 2013. 540 с.
70. Нагорна Л. «Війни ідентичностей»: сценарії і ризики. *Політичний менеджмент.* 2007. № 2 (23). С. 47–54.

- 71. Нагорна Л.** Національна ідентичність в Україні. Київ: НАНУ. Ін-тут політичних і етнонаціональних досліджень, 2002. 272 с.
- 72. Налетова И. В.** Социокультурные особенности современных процессов глобализации. *Вестник Тамбовского университета: Серия: Гуманитарные науки*. 2008. № 12. С. 44–49.
- 73. Ниренберг Д., Калеро Г.** Как читать человека, словно книгу. Баку: Литературно-издательский центр «САДА». 1992. 37 с.
- 74. Олпорт Г.** Становление личности: избр. тр. / пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. Москва: Смысл, 2002. 461 с.
- 75. Парк Р. Э.** Культурный конфликт и маргинальный человек. *Социальные и гуманитарные науки. Сер. 11. Социология*. 1998. № 2. С. 18–25.
- 76. Парк Р. Э.** Человеческая миграция и маргинальный человек. *Социальные и гуманитарные науки. Сер. 11. Социология*. 1998. № 3. С. 167–176.
- 77. Пивоев В. М.** «Свое» и «чужое» в этнической и национальной культуре «Свое» и «чужое» в культуре: сборник научных статей. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 1998. С. 7–16.
- 78. Пиз А., Пиз Б.** Как заставить мужчину слушать, а женщину молчать. Почему мы такие разные, но так нужны друг другу / пер. с англ. М. Г. Звонарева. Москва: Изд-во Эскмо, 2014. 310 с.
- 79. Пентилюк М. І.** Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2011. 224 с.
- 80. Петрова Г. Г.** Особенности межличностной коммуникации. *Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки*. 2011. № 3. С. 61–63.
- 81. Подлевська Н.** Культура спілкування в мережі Інтернет. *Українська мова і література*. 2011. № 2. С. 13–17.
- 82. Почепцов Г. Г.** Теория коммуникации: науч. изд. Москва: СмартБук, 2009. 651 с.
- 83. Радевич-Винницький Я.** Етикет і культура спілкування: навч. посіб. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ: Знання, 2006. 291 с.
- 84. Регуш Л. А.** Практикум по наблюдению и наблюдательности. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 208 с.
- 85. Рот Ю., Коптельцева Г.** Межкультурная коммуникация. Теория и тренинг: учебно-методическое пособие. Москва: Юнити-Дана, 2012. 223 с.
- 86. Руденко В.** Особливості віртуальної комунікації (мовний аспект). *Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 14-15. С. 298–302.
- 87. Рюкле Х.** Ваше тайное оружие в общении. Мимика, жест, движение / пер. с нем. Москва: АО «Интерэксперт»: АО «Инфра-М», 1996. 277 с.
- 88. Садохин А. П.** Культурология: теория и практика. Москва: Эксмо, 2007. 624 с.
- 89. Садохин А. П.** «Свое - чужое» в контексте культуры нового времени: сб. (К 100-летию М. М. Бахтина). Москва: Наука, 1996. 546 с.

- 90. Саракун Л.** Космополітична / національна ідентичність у контексті глобалізованої сучасності. *Університетська кафедра. Вісник КНЕУ*. 2016. № 5. С. 149–156.
- 91. Саракун Л.** Взаємовплив міграції і космополітизації у добу глобалізації. *Університетська кафедра. Вісник КНЕУ*. 2017. № 6. С. 42–52.
- 92. Словарь** по межкультурной коммуникации: понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. Москва: Наука, 2010. 136 с.
- 93. Словарь** терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович; под. ред. М. Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. Москва: Наука, 2013. 632 с.
- 94. Слющинський Б. В.** Міжетнічна культурна комунікація в українському суспільстві. *Нова парадигма: Альманах наукових праць. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. Запоріжжя 2003. Вип. 32. С. 227–237.
- 95. Собченко О. М.** Психологія впливу: навч. посіб. Київ: Кондор-Видавництво, 2013. 158 с.
- 96. Сотникова И.** Мы такие разные – как нам понять друг друга? Краткий курс «мужского» и «женского» языков. *Мир семьи*. 2005. № 10. С. 10–11.
- 97. Спейс Д.** Язык жестов и взглядов / пер. с англ. Москва: Вектор, 2013. 160 с.
- 98. Степанов С. С.** Жесты. Мимика, черты лица, почерк и одежда: Искусство видеть человека насквозь, ориентируясь на тончайшие нюансы его облика. Москва: ЭКСМО, 2003. 416 с.
- 99. Степин В. С.** Глобализация и диалог культур: проблема ценностей. *Век глобализации*. 2011. № 2 (8). С. 8–17.
- 100. Степкин Н. И.** Small talk как стереотип вербального поведения. *Вестник МГЛУ*. 2010. № 5 (584). С. 208–217.
- 101. Стафаненко Т. Г.** Этнопсихология: учебник. Москва: Аспект Пресс, 2004. 368 с.
- 102. Тарасюк І. В.** Культурний шок як один із чинників адаптації та реадaptaції мігрантів до нового соціокультурного середовища. *Психологічні перспективи*. 2011. Вип. 17. С. 232–240.
- 103. Теория культуры в вопросах и ответах:** учеб. пособие / колл. авт.; под. ред. Н. М. Мухамеджановой, С. М. Богуславской. Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2007. 149 с.
- 104. Терборн Г.** Мультикультурные общества. *Социологическое обозрение*. 2001. Том 1. № 1. С. 49–55.
- 105. Глостанова М. В.** Множественная идентичность в контексте концепции транскультурации. *Личность. Культура. Общество*. 2010. Том XII. Вып. 4 (59-60). С. 142–156.
- 106. Толерантність** як соціогуманітарна проблема сучасності: матеріали Круглого столу, 29 трав. 2007 р., м. Житомир / редкол: П. Ю. Саух (керівник) та ін. Житомир, 2007. 122 с.

- 107. Турецька Х.** Особистісна ідентичність та віртуальна самопрезентація в Інтернет-середовищі. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. Костюка*. 2007. Т. 9. Ч. 3. С. 389–396.
- 108. Уайт Л. А.** Понятие культуры. *Личность. Культура. Общество*. 2004. № 2. С. 59–86.
- 109. Урядова А. В.** Идентичность и гасстика. *Поиски идентичности в мировой истории и культуре: сб. материалов круглого стола*. Ярослав: Ярославский государственный университет им. П. Г. Демидова, 2014. С. 134–140.
- 110. Ушанова И. А.** Перспективы развития теории аккультурации в глобализованном мире. *Вестник Новгородского государственного университета*. 2003. № 24. С. 65–70.
- 111. Эриксон Э.** Идентичность: юность и кризис: учеб. пособие / пер. с англ. А. Д. Андреева и др. Москва: Флинта, 2006. 341 с.
- 112. Фаст Дж., Холл Э.** Язык тела. Как понять иностранца без слов / пер. с англ. Ю. В. Емельянова. Москва: Вече: Персей: АСТ, 1995. 429 с.
- 113. Флиер А. Я.** Глобализация как культурная тенденция. *Обсерватория культуры*. 2005. № 1. С. 38–42.
- 114. Флиер А. Я.** Культурология 20-11. Авторский сборник эссе и статей. Москва: Согласие, 2011. 560 с.
- 115. Фонваль Ф.** Этноцид и аккультурация. URL: <http://www.hrights.ru>.
- 116. Фрик Т. Б.** Основы теории межкультурной коммуникации: учеб. пособие. Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2013. 100 с.
- 117. Фрэн Грин** Язык флирта. Слова и жесты. Уроки макияжа. Санкт-Петербург: Питер, 2012. 304 с.
- 118. Хельд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э., Перратон Дж.** Глобализация, культура и судьбы наций. *Глобальные трансформации. Политика, экономика, культура* / пер. с англ. В. В. Сапова и др. Москва: Практикс, 2004. С. 386–441.
- 119. Хотинец В. Ю.** Культура как коммуникация. *Вестник Удмуртского университета*. 2005. № 9. С. 3–22.
- 120. Хьюстон М.** Введение в социальную психологию. Европейский подход: учебник / пер. с англ. Г. Любимова: под ред. Т. Ю. Базарова. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. 622 с.
- 121. Шавкун І. Г.** Основи ділової комунікації: практикум. Запоріжжя: ЗНУ, 2010. 100 с.
- 122. Шаров К. С.** Мужчины и женщины в вербальной коммуникации: проблема гендерлекта. *Вопросы философии*. 2012. № 7. С. 38–51.
- 123. Шелудченко С. Б.** Крос-культурна комунікація: навчально-методичні матеріали теоретичного курсу. Луцьк: «СМП», 2012. 124 с.
- 124. Штангль А.** Язык тела. Баку: Литературно-издательский центр «САДА», 1991. 67 с.
- 125. Яровой И.С., Воробец Л.В.** Вербальная коммуникация: извинения в разных культурах. *Успехи современного естествознания*. 2012. № 5. С. 36–42.

Видавничий дім «КІЙ»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Реєстру
видавців, виготовників, розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК №4646
від 01.11.2013

Підписано до друку 13.11.2019.
Формат 60×84/16. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. лист. 5,81.
Тираж 300 прим. Зам. № 27/07-19

Надруковано суб'єктом підприємницької діяльності Ланковська Г. Г.
тел.: +38 (044) 568-02-98, e-mail: office@enterprint.com.ua
www.enterprint.com.ua
Свідоцтво №20670000000177341 от 13.11.2019